

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2018 | 2. SZÁM
LX. ÉVFOLYAM

Jezsuiták a kora újkori Pozsonyban
H. Németh István, Fazekas István, Frederik Federmayer,
Kádár Zsófia és Kökényesi Zsolt írásai

Bácsatyai Dániel
Személyi összeköttetések a *Curia Romana* és a magyar
egyház között a 13. század közepén

Erdélyi Gabriella
„Nem leszen mostoha anya...”
Érzelmi gyakorlatok egy 17. századi református lelkész
mostohacsaládjában

Szabó Dániel műveinek bibliográfiája

TARTALOMJEGYZÉK

LX. évfolyam, 2018. 2. szám

OKTATÁS, FELEKEZETEK ÉS VÁROSI TÁRSADALOM. JEZSUITÁK A KORA ÚJKORI POZSONYBAN	
Kökényesi Zsolt • Szerkesztői előszó	169
H. Németh István • Pozsony centrális szerepköreinek hatásai és jellegzetességei a magyarországi városhálózatban	171
Fazekas István • A katolikus egyház helyzete és intézményrendszere a kora újkori Pozsonyban	201
Frederik Federmayer • A jezsuita iskolákban végzett diákok és karrierlehetőségeik a Magyar Királyság 17. századi fővárosában	215
Kádár Zsófia • A pozsonyi jezsuita kollégium mint összetett intézmény a 17. században	237
Kökényesi Zsolt • A pozsonyi jezsuita kollégium diáklétszám-változásai a 17–18. században	283
TANULMÁNYOK	
Bácsatyai Dániel • Személyi összeköttetések a <i>Curia Romana</i> és a magyar egyház között a 13. század közepén. Pármai Albert és Bánca István	299
Pap Norbert – Fodor Pál – Kitanics Máté – Morva Tamás – Szalai Gábor – Gyenizse Péter • A mohácsi Törökdomb	325
Erdélyi Gabriella • „Nem leszen mostoha anya...” Érzelmi gyakorlatok egy 17. századi református lelkész mostohacsaládjában	347
ÉLETMŰ	
Szabó Dániel (1946–2017) műveinek bibliográfiája Összeállította: Pótó János	365

POZSONY CENTRÁLIS SZEREPKÖREINEK HATÁSAI ÉS JELLEGGZETESSÉGEI A MAGYARORSZÁGI VÁROSHÁLÓZATBAN

H. NÉMETH ISTVÁN

.....
THE IMPACTS AND CHARACTERISTICS OF PRESSBURG'S CENTRAL ROLES
WITHIN THE HUNGARIAN URBAN NETWORK

The study explores the emergence and consolidation of Pressburg's central role within the urban structure of Hungary in the 16th and 17th centuries, as well as its characteristics from an urban historical perspective, paying special attention to those urban political and social changes that were caused by the basic characteristics of early modern urban development. It approaches the role of Pressburg as a chief city from two directions. The first two chapters examine the medieval roots of the transformation of the free royal town into a national centre, its economic-commercial situation, and its political importance in early modern Hungary, thereby highlighting the role of Pressburg from an administrative and geopolitical perspective. The second part of the study, on the other hand, analyses the main junctures in the early modern history of the new capital of the kingdom, tracing the major restructuring of the local population: the increasingly intensive urban presence of bureaucrats, soldiers and nobility, and the conflicts of confession and power that opposed to each other the old and new members of the urban community.

Keywords: public administration and policy, urban history, fiscal-military state
.....

Pozsony fővárossá alakulásának tényezői

Pozsony szabad királyi város szerepe a kora újkorban kiemelkedőnek tekinthető. A város Buda eleste után központi szerepkörének köszönhetően nem csupán a Magyar Királyság belpolitikai, törvénykezési és igazgatási szempontból kétségtelen fővárosává vált. Igazgatási szerepköre által jelentős társadalmi változásokon keresztülmenve az ország egyik gazdasági, kulturális centrális helyévé is vált. Pozsony e szerepét már a késő középkorban megalapozta, mivel már ekkor a magyarországi településhálózat meghatározó szabad királyi városa volt. Politikai szerepet csupán néhány alkalommal, elsődlegesen a Jagellók uralkodása alatt a Habsburgokkal való konfliktusok idején játszott. A nyugat-magyarországi régió vitathatatlanul vezető városa Sopronnal együtt regionális, de egyben országos központnak is számított. Ez utóbbi jellemzőt erősítette meg az osztrák és a morva határhoz közeli fekvése, gazdasági jelentősége is, amit az itt létesített nagyobb harmincadhely nem csak jól tükröz, de e két tényező még növelte is egymás gazdasági jelentőségét.

H. Németh István, főlevéltáros, főosztályvezető, MNL OL 1945 előtti Kormányiszervek Főosztálya.

Pozsony polgársága jelentős német–osztrák rokoni kapcsolatrendszerrel is rendelkezett, ami regionális szerepkörén túl a város interregionális funkcióit is erősítette. A gazdasági és társadalmi jellemzőkön túl a pozsonyi társaskáptalan kulturális szerepe és hiteleshelyi funkciója is számottevő volt. A város fontosságát jól mutatja, hogy Kubinyi András vizsgálatai alapján ekkor egyértelműen az elsőrendű (főbb) városok közé tartozott. A Kubinyi által kidolgozott, a települések városhálózaton belüli helyét meghatározó jellemzők alapján adott pontszám szerint az ország vitathatatlanul vezető város csoportjához tartozott. A Buda–Pest–Óbuda alkotta, gazdaságilag egybefüggő települések megkérdőjelezhetetlen fölénye egyértelmű: Buda 55, Pest 41, Óbuda 23 (összesen 113) pontja kiugró értéket mutat. Pozsony a maga 49 pontjával Buda mögött a második helyet elfoglalva azonban így is kiemelkedő pozíció birtokosa Kolozsvár 45 és Kassa 43 pontjával szemben. A vele azonos régióban elhelyezkedő, szintén ebbe a városhierarchiai csoportba osztott Sopron például 41 pontjával az utolsó előtti helyet foglalja el. A várost – vonzaskörzetét tekintve – a kiemelkedő, országos piacörzettel, jelentős külkereskedelmi kapcsolatokkal rendelkező városok közé számíthatjuk már a 15. század végén.¹

Miután a Magyar Királyság addigi fővárosa oszmán segítséggel Szapolyai János fennhatósága (1529), majd a magyarországi oszmán igazgatás központjává vált (1541), Pozsony nem csupán azért emelkedett az ország Habsburg-fennhatóság alá tartozó részeinek belpolitikai, pénzügyi, törvénykezési és igazgatási központjának szerepébe, mert a Habsburg Monarchia, és ezzel együtt a Magyar Királyság valódi centruma, hanem azért is, mert Bécs e városhoz volt a legközelebb! Pozsony Buda egykori politikai és igazgatási szerepköreit is eredményesen át tudta venni, a két főváros egymáshoz való közelsége pedig természetesen kedvezett a Magyar Királyság hatékonyabb kormányzásának. A fentiekből azonban kitűnik, hogy Pozsony késő középkori gazdasági, társadalmi és a városhálózatban betöltött másodhegedűs szerepére is szükség volt ahhoz, hogy a város az ország politikai életében bekövetkezett gyökeres változásokra sikeresen reagálhatott. Pozsony városiasodásának kellő mértéke előfeltétele volt annak, hogy 1536 elején – a Magyar Királyság történetében elsőként – születhessen olyan törvénycikk az ország igazgatásának új székhelyéről, ami még Buda visszafoglalását követően is hatályban tudott maradni egészen a 18. század végéig.²

A város gazdaságföldrajzi helyzete megalapozta ezt a fejlődést, hiszen a magyarországi kereskedelem nagy része a nyugat-európai áruforgalom felé fordult a 16. század elejére, és ez a tendencia a század folyamán még karakteresebbé vált. A nyugat-európai ipari termékek importja és a magyarországi nyersanyag (színes- és nemesfémek, állati termékek stb.) exportja rányomta a bélyegét a magyarországi gazdaságra. Jóllehet az itáliai, sziléziai és a lengyelországi (hosszabb távon a balti-tengeri) kereskedelmi útvonal is fontos gazdasági kapcsolatnak számított, így teljesen nem jelenthető ki, hogy a magyar-

¹ Kubinyi András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. *Történelmi Szemle* 46 (2004) 23., 28. A pozsonyi polgárságra lásd Katalin Szende – Judit Majorossy: *Pressburger Testamente, 1413 (1427)–1529. Das Protocollum Testamentorum des Pressburger Stadtarchivs*. Wien–Köln–Weimar, 2010.

² Pálffy Géza: A Magyar Királyság új fővárosa. Pozsony a XVI. században. *Fons* 20 (2013) 3–75.

országi külkereskedelem egyoldalú kapcsolatokkal rendelkezett volna, de a Bécsen keresztül vezető nyugat-európai áruforgalom dominanciája ebben az időszakban egyértelműnek tekinthető. Pozsony gazdaságföldrajzi helyzete így nagy mértékben kedvező volt nem csupán Bécs közelsége miatt, hanem a megváltozott gazdasági körülményeknek köszönhetően is.³ Ennek ellenére Buda gazdasági központi szerepkörét Pozsony sosem tudta átvenni, sőt, a 16. század második felére kialakult új kereskedelmi központok térnyerése következtében e funkciója egyre inkább háttérbe szorult. A budai udvar mellett telephelyet nyitó nürnbergi, augsburgi és bécsi kapcsolatokkal rendelkező budai német polgárok és itáliai kereskedők többsége elsősorban Bécsbe menekült. Budán a legfontosabb német és itáliai kereskedőházak filiái jöttek létre, ideteleptített rokonsággal és a pénzmozgások magyarországi kiterjesztésével. Pozsonyban ez a rendszer nem tudott ilyen jellegzetesen kialakulni, e kereskedőházak közül csak igen kevesen letek a városban új otthonra. Miután I. Ferdinánd uralkodásakor Bécs vált az osztrák Habsburgok rezidenciájává, Buda szerepének átvételét az uralkodó, az Udvari Kamara és a bécsi városi gazdasági elit is egyértelműen támogatta. Bécs rezidenciavárossá alakításával pedig a nürnbergi és augsburgi kereskedőházaknak is ez vált érdekévé, jóllehet gazdasági kapcsolataik a pozsonyi városi elit gazdasági érdekeiben kiemelkedő fontossággal bírtak. Ebben a rendszerben azonban Bécs volt a kereskedőházak kiteleptített cégeinek központja, a pozsonyi kereskedők csupán közvetítő szerepet játszhattak.⁴

A magyarországi kereskedelmi rendszer megváltozása, a hódoltságú kereskedők különleges helyzete e szituációban még inkább Pozsony gazdasági vetélytársait erősítette. A pesti kereskedők jelentős része ugyanis nem a belpolitikai élet központjába, hanem Szegedre, majd onnan Kassára, illetve még inkább a Nagyszombat–Győr–Komárom–Magyaróvár alkotta terület városaiiba telepedett.⁵ E városok váltak azoknak az átadóhelyek-

³ Pach Zsigmond Pál: A nemzetközi kereskedelmi útvonalak XV–XVII. századi áthelyeződésének kérdéséhez. *Századok* 102 (1968) 863–896.; Paulinyi Oszkár: Nemesfémtermelésünk és országos gazdaságunk általános alakulása a bontakozó és a kifejezett feudalizmus korszakában, 1000–1526. Gazdag föld – szegény ország. *Századok* 106 (1972) 561–608.; Štefan Kazimír: Der Fernhandel der Städte in der Slowakei im 16. Jahrhundert. *Studia historica Slovaca* 15 (1986) 47–76.; Gecsényi Lajos: Bécs és Magyarország kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a 16–17. század fordulóján. *Századok* 127 (1993) 469–485.; Uő: Bécs és a hódoltság kereskedelmi összeköttetései a 16. században. Thököly Sebestyén felemelkedésének hátteréhez. *Századok* 129 (1995) 767–790.; Uő: Folytonosság és megújulás Magyarország és a felémet városok gazdasági kapcsolataiban a középkortól a kora újkorig. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Bp., 2002. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2) 175–197.; Lajos Gecsényi: Handel und Handelspolitik im Königreich Ungarn zur Zeit der Herrschaft Ferdinands I. In: *Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischer Herrscher*. Hrsg. Martina Fuchs – Teréz Oborni – Gábor Ujváry. Münster, 2005. (Geschichte in der Epoche Karls V/5) 147–151.; Tózsza-Rigó Attila: A „dunai útvonal” kereskedelmében részt vevő augsburgiak társadalmi háttere és keleti irányú kapcsolatrendszere. *Fons* 16 (2009) 191–247.; Uő: Kapitalista vállalkozói társaságok a késő középkor végén és a kora újkor első felében. *Történelmi Szemle* 55 (2013) 23–54.

⁴ Tózsza-Rigó Attila: *A dunai térség szerepe a kora újkori Közép-Európa gazdasági rendszerében: Délnémet, osztrák, (cseh-)morva, és nyugat-magyarországi városok üzleti és társadalmi hálózatai*. Miskolc, 2014.

⁵ Bessenyei József: *Budai és pesti menekültek Északkelet-Magyarországon a XVI. században*. Miskolc, 1994.; Uő: A menekültek és a magyarországi városhálózat átalakulása a török hódítás kezdeti periódusában. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, 75–87.; Gecsényi Lajos: Menekült budai és pesti polgárok vitája Bécs

nek a központjává, ahol a hódoltsági magyar kereskedők még biztonsággal tudták továbbadni a főként élő állatból álló szállítmányaikat az osztrák tartományokban is elfogadott magyarországi kereskedelmi partnereiknek, akik e szállítmányokat tovább vihették Bécs irányába. Így válhattak e városok a külkerkedelem új és egyre jelentősebb központjaivá. Nagyszombat kereskedői az északnyugati irányban a cseh–morva területekre és a sziléziai városokba irányuló forgalom esetében, míg a Bécs és a délnémet városok (Nürnberg, Augsburg, Ulm, München, Regensburg, Passau, Sankt Gallen) felé vezető nemzetközi kereskedelmi út magyarországi csomópontjaiként Pozsony és Magyaróvár polgársága vette át a budaiak szerepét. Ez utóbbi útvonalon azonban az 1540-es évektől a fent ismertetett kereskedelmi rendszer kialakulása miatt a Győr–Magyaróvár–Bécs útvonal vált meghatározóbbá. A szerepkörök megváltozását jól mutatja, hogy az 1570-es években a magyaróvári főharmincad már mintegy négyszer annyi jövedelmet hozott a kincstárnak, mint a pozsonyi. Ezeket csupán a dunai folyami szállítás részleges megőrzése ellensúlyozta, bár különösen Győr e téren is jelentős gazdasági versenytársá tudta kinőni magát.⁶

Pozsony a távolsági kereskedelemben ugyan nem tudta átvenni a Buda–Pest–Óbuda gazdasági egység szerepét, de a rezidenciajelleg, a beköltöző hivatalok, az időről időre megtartott országgyűlések és törvénykezési időszakok, az ügyeiket a Magyar Kamaránál vagy Bécsben intéző alattvalók nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a város a Magyar Királyság létszámában legnagyobb városává váljon. A bécsi udvar által bevezetett közigazgatási reformok során korszerű hivatalok alakultak ki, amelyekben nemességgel rendelkező, de már hivatalnok-értelmiségi réteg dolgozott.⁷ E hivatalnokokat azonban szinte el sem lehetne képzelni a városi környezet, a városi kultúra nélkül. A városi szféra szorosan kötődött hozzájuk, és az a város, amelyben egy-egy központi hivatal létesült, önmaga is sokat nyert ottlétükkel. A város politikai befolyása nőtt, a „testközelben” élő, rokoni kapcsolatokat kiépítő hivatalnokok a városi kereskedők számára pedig kifinomult ízléssel és igényekkel rendelkező vásárlókört, de egyben új karriermintákat is jelentettek a polgárság értelmiségi rétegének.⁸ Amíg a késő középkor végén és a 16. század elején

város tanácsával 1534-ben. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk. Krász Lilla – Oborni Teréz. Bp., 2008. 615–625.

- ⁶ Gecsényi Lajos: Győr kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a XVII. században. *Győri tanulmányok* 13 (1993) 103–118.; Kenyeres István: A királyi Magyarország bevételei és kiadásai a 16. században. *Levéltári Közlemények* 74 (2003) 59–103., 94.; Pálffy: A Magyar Királyság új fővárosa.
- ⁷ Ember Győző: *A újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Bp., 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 1); Gecsényi Lajos: Egy kamarai tisztviselő a XVI. században. *Nagyváthy Ferenc. Turul* 72 (1999) 77–83.; Gecsényi Lajos – Tatána Pavlovna Gusarova: A Szepesti Kamara vezető tisztviselői 1646–1672 között. *Századok* 137 (2003) 653–672.
- ⁸ Analógiaként lásd Edith Ennen: *Mitteuropäische Städte im 17. und 18. Jahrhundert*. In: *Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert*. Hrsg. Wilhelm Rausch. Linz [Donau], 1981. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5) 1–20.; Michael Stürmer: „Wir fürchten uns vor einer Hauptstadt”. Das Hauptstadtproblem in der deutschen Geschichte. In: *Residenzen. Aspekte der hauptstädtlichen Zentralität von der frühen Neuzeit bis zum Ende der Monarchie*. Hrsg. Kurt Andermann. Sigmaringen, é. n. (Oberrheinische Studien 10) 11–23.; Jürgen Reiner Wolf: Darmstadt als Residenz der Landgrafen und Großherzöge von Hessen. In: *Residenzen*, 365–395.; Kurt Andermann: *Cours et résidences allemandes l’époque moderne. Bilan et perspectives de recherche. Francia 22* (1995) 159–175. Csehországra lásd Josef Janáček: *Valdštejnův Jičín. Příspěvek k otázkám rozvoje vrchnostenských měst v první polovině 17. století*. In: *Česká města v 16.–18. století*. Ed. Jaroslav

mintegy 5000 főre tehető a város lakossága, addig a 17. századra ennek duplájára, a 17. században elért legnagyobb lakosságszám mintegy 12 000 főre nőtt a pozsonyiak létszáma.⁹ A lakosságszám emelkedését a város megnövekedett lehetőségei tették lehetővé, de a jelenség visszafelé is hatva jelentős felvevőpiacot teremtett a helyi kézművesek, valamint az élelmiszer-szállítók számára. A felvevőpiac növekedéséhez nyilvánvalóan hozzájárultak a beköltöző nemesek és háztartásaik. A nemesi és polgári háztartások növekedése egyben a céhes ipar jelentősebb tagozódását is elősegítette. Utóbbi arra utal, hogy a minőségi termékek iránti kereslet emelkedett, és emiatt a helyi iparúzők is meg tudtak élni az olyan luxusipar művelőiként is, mint például az ötvösök és a harisnyakötők. A 17. században már 45 különféle céh létezett Pozsonyban, amelyekben több mint 300 mester tömörült. A céhek legnagyobb arányban az élelmiszeriparban képviseltették magukat, de jelentős volt a posztó- és ruhaipari céhmesterek száma, valamint az osztrák tartományokból beáramló nagy mennyiségű vasáru feldolgozói. A megnövekedett minőségi termékek iránti keresletet, illetve az építkezések fontosságát mutatja a bútorkészítéssel kapcsolatos mesterek száma, valamint a kőművesek, lakatosok stb. aránya.¹⁰

Pozsony a főváros: helyi rezidencia-központ, az országgyűlések és a belpolitika helyszíne

Pozsony a 16. század közepétől tehát Bécs és Prága mellett a Magyar Királyság „másik” fővárosává vált. A 16. század során kialakult az a tendencia, ami a következő időszakban meghatározta Pozsonynak a városhálózatban betöltött centrális szerepét. A belpolitikai élet legfontosabb helyszínévé – az országgyűlésen kívül – Pozsonyt a 16. században ideköltözött hivatalok tették.¹¹ Miután Pozsony Budához képest az ország nyugati szélén helyezkedett el, a helyi ügyek intézése és a pereskedés igen költségessé vált, hiszen az utazás- és szállásköltségek jóval magasabbak lettek. Éppen ezért az 1560-as évektől egészen a korszak végéig az alsó- és felső-magyarországi részeknek külön időpontokban, úgynevezett nyolcados (*octavalis*) törvényszéken ítéleztek a Királyi Tábla és a Királyi Kúria nevében első- és másodfokon egyaránt.¹² Az ügyek megosztása ellenére a két ítéletábla jelenléte, valamint a város megnövekedett fontossága miatt a pozsonyi káptalan hiteleshelyi tevékenysége a várost az ország legfontosabb bírósági székhelyévé tette.¹³ A pozsonyi káptalan tevékenysége ugyanis nem csupán regionális jellegű, hanem orszá-

Pánek. Praha, 1991. 87–100.; Jaroslav Čechura: Městská šlechta – součást pražského patriciátu? K otázce kontinuity pražského patriciátu 14.–16. století. *Documenta Pragensia* 9 (1991) 64–82.

⁹ *Dejiny Bratislavy*. Ed. Vladimír Horváth – Darina Lehotská – Ján Pleva. Bratislava, 1978. 113.

¹⁰ Uo. 105–110.; Vladimír Segeš: *Remeslá a cechy v starom Prešporku*. Bratislava, 2010. 34–38.

¹¹ Pálffy: A Magyar Királyság új fővárosa, 3–76.

¹² Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Bp., 2015. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 311.

¹³ A pozsonyi társaskáptalanról és a város egyházi intézményeiről bővebben lásd Fazekas István tanulmányát a folyóirat számomban!

gos hatáskörű volt amellet, hogy a Pozsonyban létrejött kereskedelmi ügyletek nagy részét is a pozsonyi káptalan előtt intézték. Miután Pozsony kereskedelmi jelentősége a nyugati, Bécs és a német tartományok felé irányuló export-import tevékenység egyik fő helyszíne volt, a helyi kereskedők, illetve az osztrák és német kereskedők mellett akár a kelet-magyarországi kereskedők is szép számban jelentek meg a káptalan előtt üzleti ügyeiket intézni.¹⁴

Az ország pénzügyeinek legfőbb intézője a Pozsonyban székelő Magyar Kamara volt. 1567-től, azaz a Szepesi Kamara létrehozásától területi illetékessége a Szepes–Gömör–Torna vármegyéktől nyugatra fekvő területekre terjedt ki. Hatásköre az állami bevételek minden ágára és a királyi jogok feltérképezésére és intézésére terjedt ki, de mivel a kamarai hatóságoknak elég fejlett hivatali szervezetük és ügyvitelük volt, és a kamarai hivatalok az egész országot behálózták, ezért az általános, politikai és hadügyi igazgatás bizonyos teendőit is el kellett látniuk. Mivel a kamara hatásköre igen széles volt, a 17. században az itt foglalkoztatottak száma egyre nőtt. Ha a vidéki hivatalok személyzetét nem tekintjük, a Pozsonyban élő és működő kamarai személyzet a 17. századra világi főnemes elnök mellett a kamara ügyeit hét-nyolc, szintén nemesi tanácsos irányította. Mellettük titkárok, írnokok, a pénztár és a számvevőség személyzete segítette a munkájukat, ami a 17. század második felében mintegy 20–25 főt jelentett.¹⁵

Az 1606. évi bécsi béke és az 1608. évi pozsonyi országgyűlés azonban egy sor olyan intézkedést hozott, amelyek a magyarországi rendiség megerősödéséhez járultak hozzá. A megkoronázott II. Mátyás külön törvénycikkelyekben garantálta a rendi kiváltságok betartását, az 1562 óta üresedésben lévő nádori tisztt folyamatos betöltését (1667-ig). Ugyanezen törvényekben rögzítették az országgyűlések rendjét, illetve külön intézkedtek a Prágából Pozsonyba szállított Szent Korona őrzésének módjáról is, valamint létrehozták a koronaőr és a koronaőrség tisztségeit. Az általában szintén Pozsonyban ülésező Magyar Tanács szerepe is jelentősen nőtt, de abban nem történhetett változás, hogy az országot érintő legfontosabb kérdések ne a bécsi központi hivatalokban dőljenek el.¹⁶ A város székhellyel válásával a pozsonyi vár fontossága is megnőtt. Az 1608-tól ismételtelen folyamatosan itt őrzött Szent Korona, valamint a koronázási ékszerek hozták létre ezt a „virtuális rezidenciát”, amely köré azonban – az országgyűlések és a koronázások kivételével – természetesen nem jöhetett létre udvar. A rendek követelésére a pozsonyi várban kis időt töltő uralkodó számára, valamint a Pozsonyba telepített hivatalok és a helyi katonaság elhelyezésére a 16. század közepétől kiépített reneszánsz vár vált az ország új rezidenciájává is. Az itt tartózkodó helytartók számára a régi vár kibővítésével, illetve új szárnyak

¹⁴ Gecsényi Lajos: Adatok tiszántúli és erdélyi kereskedők nürnbergi kapcsolataihoz a XV. század második felében. In: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve* 8. Szerk. Gazdag István. Debrecen, 1981. 99–112.; Gecsényi Lajos: Kelet-magyarországi kereskedők a nyugati távolsági kereskedelemben 1546-ban. In: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve* 18. Szerk. Gazdag István. Debrecen, 1991. 25–35.

¹⁵ Nagy István – Fábíáné Kiss Erzsébet: *A magyar kamara és egyéb kincstári szervek*. Bp., 1995. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai 1. Levéltári leltárak 9) 6–23.

¹⁶ Benda Kálmán: A Habsburg-abszolútizmus és a magyar nemesség a 16. és 17. század fordulóján. *Történelmi Szemle* 27 (1984) 445–479.; Pálffy: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia*, 387–400.

építésével megfelelő palotát építettek. A vár Pálffy Pál kezdeményezésére ekkor épült ki a mai négytornyos változatában, és a palota ekkor vált szabályos négyszögletű, belső udvarral és egységes tetőszerkezettel ellátott épületté, ahol újabb reprezentációs célokat szolgáló termeket hoztak létre. A 17. század utolsó negyedében elsősorban már csak a vár erősítésével kapcsolatos tervek születtek.¹⁷

Az országgyűlés helyszínei a 17. század közepéig rögzültek, és a magyarországi rendiség stabilitásának jelképeivé is váltak. A diéta tárgyalásai ugyanis a várban lakó uralkodó, a felsőtábla és az alsótábla közötti térben folytak, a küldöttségek az alsótábláról a felsőtáblára, majd onnan a várba, az uralkodóhoz vitték a kidolgozott javaslatokat, a tárgyalások fő pontjait. A 16. századdal ellentétben ekkorra a felsőtábla és az alsótábla is saját és állandó épületet kapott. Az 1646/1647. évi országgyűlésen a főrendek már a Főtéren lévő, úgynevezett Zöldházban (a városházával szemben álló sarokház) nyertek állandó elhelyezést. Az alsótábla számára állandó helyszíneként épült fel az 1620-as évek elején az úgynevezett Országház a Hosszú utcában.¹⁸ Az országgyűlés megtartása nagy teher, ugyanakkor nagy lehetőség is volt a városnak, hiszen a követek személyében rengeteg ember gyűlt össze, és olyanok is Pozsonyba utaztak, akik peres ügyeiket ilyenkor akarták elintéztetni. A város lakosainak el kellett szállásolniuk a követeket, akik azonban nem ingyen laktak itt, hanem fizettek a szállásért. A megnövekedett kereslet részben növelte az árakat (az esetlegesen kialakult hiány miatt), ugyanakkor remek lehetőséget jelentett a pozsonyiaknak, hogy további jövedelmekhez jussanak.

Pozsony tehát a monarchia székhelyei mellett másodlagos szerepű „rezidenciaváros” vált. A Pozsonyba költözött állami, rendi és törvénykezési hivatalok beköltözésével nem csupán a város társadalmának összetétele változott meg, hanem a fenti jellegzetességek miatt Pozsonyban jóval korábban megjelentek a kora újkori városi fejlődés Nyugat-Európában megismerhető tendenciái. Ezek szerint az addig viszonylag zárt társadalmi és rendi viszonyok között élő városi lakosság kénytelen volt olyan elemeket is magába foglalni, amelyek a városi polgárságtól és lakosságtól eltérően a rendi társadalomban teljesen más helyet foglaltak el. Ez a szituáció részben annak a folyamatnak volt a következménye, amely az államok megerősödésével, a központi kormányzat kialakulásával és hatókörének kiszélesedésével járt. Ez a tényező nem csupán a Magyar Királyságra, de Európa egészére jellemző, sőt, Európa fejlettebb régióiban ez a jellegzetesség még erősebben volt jelen, mint a Magyar Királyság városfejlődésében.¹⁹

A Magyar Királyság városaiban is azt érezhetjük, hogy a városban élők között mind nagyobb számban jelentek meg a nemesség, bizonyos esetekben az egyház, más esetekben

¹⁷ György Kelényi: Der Umbau des Schlosses von Preßburg im 17. Jahrhundert. In: *Ex Fumo Lucem. Baroque Studies in Honour of Klára Garas*. I–II. Hrsg. Zsuzsanna Dobos. Bp., 1999. I. 353–362.

¹⁸ Pálffy Géza: A magyar országgyűlés helyszínei a 16–17. században. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon*. Szerk. Dobszay András et al. Bp., 2013. 65–87.

¹⁹ Christopher R. Friedrichs: *The Early Modern City 1450–1750*. London – New York, 1995.; Uő: *Urban Politics in Early Modern Europe*. London – New York, 2000.

a katonaság kiváltságolt, speciális csoportjának a tagjai.²⁰ A letelepedő nemesség egyben karriermintákat adott a városi polgárságnak. Első lépésben úgy, hogy azok arra törekedtek, hogy nemesi címhez jussanak, miközben nem adták fel polgári életmódjukat és megélhetési forrásukat. Ez a jelenség nem középkori hagyomány, hiszen akkor ez nem volt jellemző a városi polgárságra.²¹ A nemesség elnyerése és a polgári privilégiumok megtartása a rendi kategóriák keveredéséhez, egy családon belüli együttéléséhez vezetett. A különféle rendi csoportok összemosódását és annak célját jól mutatja, hogy a nemesi cím mellett többen az udvari familiárisi (*familiaris aulicae*) címet is elnyerték, amit a 16–17. században főként hivatali, értelmiségi, gazdasági szolgálatokért adományoztak. Célja az volt, hogy a magyar köznemesség, a városi polgárság és az igazgatási reformoknak köszönhetően egyre jelentősebb hivatalnokréteg képviselőit is beemeljék abba az uralkodó által patronált csoportba, amely a Magyar Királyságot az udvarral való koordinációban és kompromisszum-rendszerben irányította.²² Az állam/uralkodó így maga igyekezett a városi polgárságot a többi hivatalnok-nemessel egy olyan, hozzá lojális, az államigazgatásban és a hadseregellátásban fontos szerepet játszó réteggé gyúrni, amely utóbb a közigazgatást működtetők bázisává válhatott.²³

A központosított irányítású állam kialakulásával éppen a városok szerepe nőtt meg, az államigazgatás, a tudomány, az oktatás és a gazdaság legfontosabb központjaivá éppen ezért váltak. Ha elfogadjuk kiindulási pontként ezt a tényezőt, akkor a városok megnyílását, más rendi csoportok beáramlását természetes jelenségnek tekinthetjük. Olyan jelenségnek, amely az események visszahatásaként csak fokozta a városok fejlődését, és a városok központi funkcióit is gyarapították. Az egyre erősödő állam első „áldozataivá” azonban éppen a városok váltak. A változások mögött az állam kezdődő, központosító tendenciái álltak. A kora újkor egyik alapvető jelensége volt az állam megerősödése, az államigazgatás hatáskörének kiterjesztése. Háttérben (részben) a kora újkor hadsereg finanszírozásának kérdései álltak, ami épp ekkor válik egyre sürgetőbbé. A 17. század első negyedében elkezdődött nagy, európai háború megkövetelte, hogy az összes európai állam, amely részt vett az összecsapásban, koncentrált és állandó igazgatást építsen ki

²⁰ H. Németh István: *Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. (A felső-magyarországi városszövetség)*. I–II. Bp., 2004. I. 280–323.

²¹ Judit Majorossy: *Stadt und Adelige im mittelalterlichen West-Ungarn*. In: *Mittler zwischen Herrschaft und Gemeinde: Die Rolle von Funktions- und Führungsgruppen in der mittelalterlichen Urbanisierung Zentraleuropas*. Hrsg. Elisabeth Gruber et al. Wien–Bozen, 2013. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 56) 109–150.

²² J. Újváry Zsuzsanna: *Egy kereskedőcsalád metamorfózisa*. In: *Óra, szablya, nyoszolya*. Szerk. Zimányi Vera. Bp., 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 9) 33–85.; Uő: *Polgár vagy nemes?* In: *Ezredforduló-századforduló-hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2001. 395–426.; H. Németh: *Várospolitika és gazdaságpolitika*, I. 439–472.; H. Németh István: *Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében*. *Korall* 9 (2002) 79–106. Az udvari familiárisi címre lásd Pálffy: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia*, 109–110.

²³ István H. Németh: *Venerable Senators or Municipal Bureaucrats? The Beginnings of the Transformation of the Eaststate of Burgers at the Turn of the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. *The Hungarian Historical Review* 1 (2012) 49–78.

annak érdekében, hogy az állandóan fenntartott katonaságot el tudja látni, és finanszírozni lehessen. Az a hadigazgatási, külpolitikai és pénzügyigazgatási gyakorlat, amit a Habsburg Monarchia az oszmán veszély miatt a 16. század közepétől kiépített, az európai államokban ekkor alakult ki. Az állam által fenntartott katonaság és államapparátus miatt azonban még inkább szükség volt azokra a pénzügyi intézkedésekre, amelyekkel az egyre nagyobb költségekkel járó háborúkat, illetve az emiatt mind strukturáltabb államigazgatást finanszírozni lehetett. A finansiális terhek növekedését még nem tudjuk pontosan rekonstruálni, de a katonai kiadásokra már készültek számítások. Eszerint a 17. század közepétől a 18. század első harmadáig a költségek közel kilencszeresére nőttek! A gazdaságtörténet ezt a jelenséget a fiskális vagy katonai-fiskális állam (*fiscal*, illetve *military-fiscal state*) meghatározással fejezi ki, ami jól rámutat az okok és a megoldások közötti tisztán katonai, gazdasági és finansiális viszonyokra. A fiskális okok mellett az államigazgatás koncentráltóságát növelte a felekezeti politika, a konfesszionizáció is. A központosuló, abszolutista jellegű államigazgatási gyakorlat egyik legmeghatározóbb jellemzője ugyanis a konfesszionizmus, azaz az uralkodó autoriter jellegű fennhatósága minden, többek között a vallás és az egyház felett is. Az állam és a vallás egymásba olvadása így a 16–17. század jellegzetes jelensége éppen úgy a reformált egyházak, mint a római katolikus egyház tekintetében.²⁴ E fennhatóság az egyre szélesebb hatáskörrel funkcionáló államigazgatás révén valósult meg, melynek központi elemét az „egy állam-egy vallás” teóriája alkotja. E törekvés Európa többi államához hasonlóan a Habsburg-kormányzat által a cseh és osztrák örökös tartományokban képviselt valláspolitikába is beleillik.²⁵ Mindezek együtt vezettek a 17. században oda, hogy a Habsburg Monarchiában a század első negyedétől, a Magyar Királyságban a század utolsó harmadától központosított várospolitika valósuljon meg. Ezek a jelenségek hatottak az uralkodó fennhatósága alatt álló városokra, a Magyar Királyság esetében Pozsonyra is. E jellegzetességekkel éppen e város rendelkezett leginkább.

²⁴ Olaf Mörke: Die politische Bedeutung des Konfessionellen im deutschen Reich und in der Republik der Vereinigten Niederlande. In: *Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa*. Hrsg. Ronald G. Asch – Heinz Duchhardt. Köln–Wien–Weimar, 1996. 125–164.; Wolfgang Reinhard: Zwang zur Konfessionalisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters. *Zeitschrift für Historische Forschung* 10 (1983) 257–277.; Heinz Schilling: *Konfessionalisierung und Staatsinteressen – internationale Beziehungen 1559–1660*. Paderborn–Wien, 2007.; *Das Konfessionalisierungsparadigma: Leistungen, Probleme, Grenzen. Bayreuther Historische Kolloquien*. Hrsg. Thomas Brockmann – Dieter J. Weiss. Münster, 2013. Újabbán lásd Andreas Holzem: *Christentum in Deutschland 1550–1850. Konfessionalisierung–Aufklärung–Pluralisierung*. Paderborn, 2015.

²⁵ Ernst Hinrichs: Abschied vom Absolutismus. Eine Antwort auf Nicholas Henshall. In: *Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700)*. Hrsg. Ronald G. Asch – Heinz Duchhardt. Köln–Wien–Weimar, 1996. 353–371.; Rudolf Vierhaus: *Staaten und Stände. Vom Westfälischen bis zum Hubertusbürger Frieden 1648–1763*. Berlin, 1984. 15–38.; Arno Herzig: *Der Zwang zum wahren Glauben. Rekatholisierung vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. Göttingen, 2000.; Jiří Mikulec: Die staatlichen Behörden und das Problem der konfessionellen Emigration aus Böhmen nach dem Jahr 1620. In: *Glaubensflüchtlinge. Ursachen, Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsemigration in Europa*. Hrsg. Joachim Bahlcke. Berlin, 2008. (Religions- und Kulturgeschichte in Ostmittel- und Südosteuropa 4) 165–186.

A kényszer szülte nyitás jelenségei: katonák, hivatalnokok, nemesek

A városi lakosság rendi egységét leginkább a nemesség beáramlása törte meg, ami a kor-szak természetes jelensége. A városban lakó nemesek motivációik, társadalmi kapcsolataik és rendi identitásuk szerint is több csoportra, alkategóriára oszthatók. A városban élő nemeseket maguk a kortársak sem tekintették egy társadalmi-jogi kategóriának.²⁶ Egyrészt a városi lakosság számát gyarapították az úgynevezett *nem concivis armalisták*. Jelentős részük a közigazgatás központjainak számító városokban telepedett le. Ennek kiemelkedő helyei Európa-szerte az úgynevezett székhelyvárosok (*Residenzstadt*). A Habsburg Monarchia központjaként Bécs egyértelműen e tendenciák egyik kiemelkedő példája.²⁷ Számos németországi és kelet-közép-európai város számára az oda telepített hivatalok fejlődésük egyik motorjaként is működtek.²⁸ Ahhoz, hogy egy város megfelelő hivatali központ legyen, mindenekelőtt olyan előfeltételekkel kellett rendelkeznie, amelyek predesztinálták e a szerep betöltésére. A Magyar Királyságban elsődlegesen Pozsony, kisebb mértékben Kassa, valamint a bányaigazgatás központjaiként Besztercebánya, Körmöcbánya és Selmecbánya rendelkeztek hasonló jellegzetességekkel.²⁹ A bécsi udvarban és Bécs, illetve Prága városában az idegen környezetbe nehezen beilleszkedő főnemesek és nemesek számára a hazai jogrend és az ismertebb nyelvi közeg megfelelőbb terepet jelentett politikai szerepük betöltésére. Nem véletlen, hogy Pozsonyra már a 16–17. században jellemző volt, hogy a városban élő nemesség képviselői rangjuknak megfelelő városi házzal rendelkeztek, valamint hogy nagy előszeretettel temetkeztek a pozsonyi templomokba. A pozsonyi város lakó nemesekről általában elmondható, hogy a városi központi igazgatási jellege következtében egy nagyon vegyes, a hivatalokhoz, a hivatalnok-értelmiségi léthez sok szálon kötődő, vegyes rendi identitású népesség jött létre. Frederik Federmayer genealógiai kötetéből, amelyben egy 1624. évi összeírást dolgozott fel a családok és a házbirtokosok életének bemutatásával, kitűnik, hogy a hivatalviselő birtokos nemesek éppen úgy feltűnnek a városban, mint a mellette dolgozó értelmiségivé váló

²⁶ Arhív Mesta Košice (= AMK), H III/2. mac. Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskéj administrativy, Malá mestská kniha (Liber civitatis minor) 61. fol. 18. 1648. január 7.

²⁷ John Philip Spielman: *The City & the Crown: Vienna and the Imperial Court, 1600–1740*. West Lafayette, 1993.; *Städtisches Bürgertum und Hofgesellschaft. Kulturen integrativer und konkurrierender Beziehungen in Residenz- und Hauptstädten vom 14. bis ins 19. Jahrhundert*. Hrsg. Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini – Jörg Wettlaufer. Ostfildern, 2012. (Residenzenforschung 25); *Residenzstädte der Vormoderne. Umrisse eines europäischen Phänomens*. Hrsg. Gerhard Fouquet – Jan Hirschbiegel – Sven Rabeler. Ostfildern, 2016. (Residenzenforschung NF 2.); *Ein zweigeteilter Ort? Hof und Stadt in der Frühen Neuzeit*. Hrsg. Susanne Claudine Pils – Jan Paul Niederkorn. Innsbruck–Wien, 2005.; Herbert Haupt: *Das Hof- und hofbefreite Handwerk im barocken Wien 1620 bis 1770: ein Handbuch*. Innsbruck–Wien–Bozen, 2007. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 46.)

²⁸ Csehország esetében lásd Janáček: Valdštejnův Jičín.

²⁹ Frederik Federmayer: Pôvod, etnická a náboženská štruktúra prešporského patriciátu v 17. storočí. *Historické štúdie* 40 (1999) 177–184.; Frederik Federmayer: Šľachta uhorskej metropoly v pomoháčskom období. (Archontologicko-genealogický náčrt problematiky). *Forum historiae* 4 (2010) http://www.forumhistoriae.sk/main/texty_2_2010/federmayer.pdf. (A letöltés ideje: 2018. július 14.); Pálffy: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia*, 209–214.

nemesek és a polgári származású, nemességet elnyert, majd a kamarában vagy más központi igazgatási szervnél karriert befutó személyek. A kötetből egyértelmű az is, hogy a 17. század első negyedére e személyek és családok száma igen nagy, a város jellegét döntően befolyásoló társadalmi csoporttá váltak.³⁰

Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecebánya, Nagybánya és Felsőbánya a Magyar Királyság gazdaságában kiemelkedő szerepet játszó bányászat, a nemes-, valamint a színesfémtermelés központjaként a bányagazgatás székhelyeiként funkcionáltak. Felső-Magyarország vitathatatlan fővárosaként Kassa a Szepesi Kamara és a felső-magyarországi főkapitányság központja volt, ezt a központi szerepet a város iskolái, majd az akadémia létrehozása tovább növelték.³¹ A Magyar és a Szepesi Kamara hivatalnokai mindannyian nemesi származásúak révén ebbe a körbe sorolhatók.³² A nemesi-polgári rétegbe a nemesség felől érkezők számát elméletileg csökkentette, hogy a Magyar Kamara hivatalnokai számára a polgárjog felvétele – nemeseknél is bőségesen volt erre példa – nem volt megengedett, jóllehet többen próbálkoztak ezzel.³³ A tiltások ellenére mégis találunk olyan kamarai hivatalnokot, aki bizonyíthatóan polgárjoggal rendelkezett, és ezzel egy időben kamarai tisztségét is ellátta.³⁴ Szerepük a 17. század végétől vált fontosabbá, amikor a városi elit igyekeztek szakképzett katolikusokkal lecserélni. Ekkor már nemhogy tiltották volna a kamarai hivatalnokok polgárjogának elnyerését, hanem éppen ellenkezőleg: a polgárjog akár utólagos elnyerésével kívánták érvényesíteni az uralkodói nyomásra megválasztott új városvezetők legitimációját.³⁵ A bányakamaráknál szintúgy számtalan, főként az ausztriai tartományból származó hivatalnok vált bányavárosi lakossá. A bányakamara állásfoglalása szerint szintén nem szívesen engedélyezték, hogy a kamarai szolgálat mellett polgárjoggal is rendelkezzenek ezek a személyek, de bizonyos értel-

³⁰ Mikó Árpád – Pálffy Géza: A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16–17. század). *Művészettörténeti Értesítő* 51 (2002) 107–172.; Frederik Federmayer: *Rody starého Prešporka. Genealogický rozbor obyvatel'stva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624*. Bratislava, 2003.; Federmayer: Šľachta uhorskej metropoly, passim.

³¹ Kubinyi András: Központi helyek a középkor végi Abaúj, Borsod, Heves és Torna megyékben. In: *A Herman Ottó Múzeum évkönyve* 37. Szerk. Veres László – Viga Gyula. Miskolc, 1999. 499–518. Kassára lásd H. Németh: *Várospolitikai és gazdaságpolitika*, I. 473–474.

³² Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer, Hoffinanz Ungarn, Ungarisches Münz- und Bergwesen (= FHKA AHK UMBW), r. Nr. 1. fol. 364–367. 1553. május 10., fol. 738–741. 1559. február 23.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) E 244 Szepesi Kamara levéltára, Minutae 400. kötet fol. 38–39. Kassa. 1634. július 9., fol. 40. 1634. július 14., fol. 46–47. Kassa. 1634. december 14., fol. 51–52. Kassa. 1635. március 11., fol. 350. Kassa. 1642. április 20.

³³ Pozsonyra lásd Felhő Ibolya: A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században. *Levéltári Közlemények* 24 (1946) 209–267., 250. Vö. ÖStA, FHKA AHK UMBW, r. Nr. 1. fol. 364–367. 1553. május 10., fol. 738–741. 1559. február 23., illetve H. Németh: *Várospolitikai és gazdaságpolitika*, I. 477.

³⁴ A kassai Wilhelm Draheimre lásd AMK H III/2. mac. 86. fol. 99. 1687. december 15. Más kamarai hivatalnokok esetében lásd Gecsényi Lajos: A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről. A Magyar Kamara vezetői és tanácsosai a 16. században. In: *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*. Szerk. Ormos Mária. Bp., 2003. 100–113.; Gecsényi–Guszarova: A Szepesi Kamara.

³⁵ H. Németh: *Venerable Senators*.

miségi-hivatalnokok, például orvosok, a városi közéletben is részt vettek.³⁶ Nagyszombat az Esztergomból elmenekült érsek-főkancellár székhelyeként egyházigazgatási és birtokigazgatási központként is funkcionált. Ezt a központi funkciót erősítette az esztergomi érsek által alapított felsőoktatási intézmények, de különösen a Pázmány Péter bíboros által létrehozott egyetem, amely a várost az ország oktatási és szellemi életének egyik központjává emelte.³⁷

Azokban a városokban, ahol jelentős katonai központ alakult ki (Kassa, Varasd), a király szolgálatába szegődött katonáskodó nemesek egyszerre, nagy tömegben érkeztek a városba, ahol hamarosan városi lakosként kaptak uralkodói engedélyt házvásárlásra. Az osztrák nemesség számára jelentős kiemelkedési lehetőséget jelentettek a magyarországi hadműveletek, és számosan közülük az oszmánok elleni hadjáratokban vagy főkapitányi központokban hasznosították katonai tehetségüket.³⁸ A szabad királyi városok esetében jelentős ellenállásba ütköztek a városi házak vásárlásában.³⁹ Győr és Érsekújvár erőd-garnizonvárosában azonban a házak nagyobb része épp az ő kezükbe került.⁴⁰ A katonáskodó nemesekkel eleinte a *nem concivis armalisták* csoportja gyarapodott, de néhányan közülük magyar indigenátust szerezve, magyarországi birtokok földesuraivá váltak.⁴¹ Ők a kassai Püspöki Matóczy Tamás csoportosítása alapján immáron a *possessionatus nemesség* tagjai közé tartoztak.

A városban házat szerző *possessionatus nemességen* belül különféle altípusokat lehet megkülönböztetni aszerint, hogy képviselőiket milyen okok és lehetőségek vonzották (vagy éppen taszították) a szabad királyi városok falai közé. E csoport némely tagját, mint Pozsony esetében oly sok képviselőjüket, az igazgatási központok vonzották a városba. A városfejlődésnek ez az útja szintén általánosan jellemzőnek tekinthető, hiszen éppen a 16–17. században kezdődött el a városok belvárosának főnemesi palotákkal történő beépülése.⁴² A nemesek vidéki kúriája mintegy uralmuk jelképévé változott, míg a ne-

³⁶ Fricz-Molnár Péter: Egy bányavárosi mintakarrier a 17. század végéről: Fritz András, a „tekintetes Doktor úr”, 1660-1701. *Turul* 88 (2015) 103–109.

³⁷ Granasztói György: *A barokk győzelme Nagyszombatban: tér és társadalom, 1579-1711*. Bp., 2004. 140–157.; Uő: Nagyszombat, 1579-1711. A város területe, mint elbeszélés. *Korall* 11-12 (2003) 75–102.

³⁸ H. Németh István: Kassai polgárok és katonák a 16. században. A hadsereg beköltözésével járó társadalmi és közigazgatási jelenségek a felsőmagyarországi városok életében a Mohácsot követő évtizedek során. *Levéltári Közlemények* 68 (1997) 143–197.

³⁹ H. Németh: *Várospolitika és gazdaságpolitika*, I. 289–301.

⁴⁰ Gecsényi Lajos: *Győr város telek- és házösszeírásai, 1564-1602. Grund- und Hausverzeichnisse der Festungstadt Győr/Raab, 1564-1602*. Győr, 2003.

⁴¹ H. Németh: *Várospolitika és gazdaságpolitika*, I. 289–301.

⁴² Ján Holák: Topografia bratislavského Podhradie v 18. a 19. storočí. Bratislava. *Spisy Mestského múzea v Bratislave* 4 (1969) 57–100.; Katarína Závadová: *Verný a pravý obraz slovenských miest a hradov, ako ich znázornili rytci a ilustrátori v XVI., XVII. a XVIII. storočí*. Bratislava, 1974.; Jana Šulcová: Dodávky skla pre pálfiovský dvor v Bratislave v 17. storočí. *Zborník Slovenského národného múzea-História* 31 (1991) 119–127.; Jana Šulcová: Stavba pálfyovskej záhradnej rezidencie v Bratislave. *Ars* 2 (1991) 139–149.; *Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*. Ed. Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek. Praha, 2009. (Documenta Pragensia 28); Anna Fundárková: Bratislavský palác Pavla Pálffyho. In: *Život pražských paláců*, 557–574.

mesi élet központjává a városi házak váltak.⁴³ A 18. századtól kezdve azonban a szabad királyi városokban sorra megjelenő főnemesi paloták valóban arra utalnak, hogy a főnemesiség számára mindenképpen fontos volt a bécsi, budai/pesti, vagy regionális központokként (mások mellett) a pozsonyi, kassai jelenlét. A tendenciát jól jelzi, hogy míg 1643-ban 85, 1717-ben már 109 nemesi házhelyet találunk Pozsonyban. A felső-magyarországi központban, Kassán ez a szám a 16. század közepétől nagyjából stagnált, mivel mintegy 60-70 nemesi házhelyet regisztráltak a teljes időszakban, éppúgy, mint Szokolcán, ahol 1696-ban 65 ház volt nemesi tulajdonban.⁴⁴

A korszak adottságait tekintve a birtokos nemességet nem elsősorban a reprezentáció vagy a városi léttel járó előnyök csábították a városokba, hanem inkább a biztonság, a kulturális központi jelleg és nem utolsósorban a gazdasági előnyök! Az oszmán hódítás, valamint a megromlott közbiztonság miatt sokan a városokban kerestek személyük, családjuk és ingóságai számára menedéket, amit a városok vezetése sokszor akceptált is.⁴⁵ A városi nemesség beköltözését szabályozó törvénycikk (1563: 62. tc.) okos kompromisszumot hozott létre. A nemesek házat vásárolhattak maguknak a városokban, de a városoknak fizetendő terhekben a polgársághoz hasonlóan részt kellett venniük.⁴⁶ Ez utóbbi rendelkezés a mindennapi életben érvényesült is! A városok mégis igyekeztek akadályozni a nemesi házvásárlást.⁴⁷ Mindez arra mutat, hogy főként a 17. század közepétől a nemesek mindinkább vonakodtak a közterhekben szerepet vállalni. A vármegye is e házak révén tudott a szabad királyi városokba jogi eszközökkel behatolni, ami erősen sértette a városok érdekeit.⁴⁸ A városoknak az adófizetők kiesése mellett a háramlási joggal járó

⁴³ Václav Bužek: Wandlungen des Adels in Böhmen und Mähren im Zeitalter des Absolutismus (1620–1740). In: *Der europäische Adel im Ancien Régime. Von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600–1789)*. Hrsg. Ronald G. Asch. Köln–Weimar–Wien, 2001. 287–321.

⁴⁴ S. Lauter Éva: Pozsony városa új szerepben. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2006. 144–171., 161–163.; Tölgyesy Felícia: *A pozsonyi barokk építészet*. Bp., 1937.; Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp., 1996. (3. kiad.) 231–233. A nemesi házhelyekre lásd Federmayer: *Rody starého Prešporka*, 45.; Uő: *Šľachta uhorskej metropoly; AMBr Spisovy material Lad*. 52. Fasc. 1. Nr. 1. Több mélyfűrásszerű esettanulmányként lásd még uő: Barónska vetva rodu Ruttkay-Vrútocký. Genealógia a vývoj erbú. (Uhorské zemianstvo v habsburských službách.). In: *Zemianstvo na Slovensku v novoveku. Časť 1. Postavenie a majetky zemianskych rodov*. Ed. Miloš Kovačka – Eva Augustínová – Maroš Mačuha. Martin, 2009. 332–352.; Uő: Klement Literát Beczency (a archontológia zástupcov palatínskych miestodržiteľov). *Historický Časopis* 59 (2011) 493–513.; Uő: Gašpar Partinger (†1630). Osudy a kariéra kráľovského úradníka na prelome 16. a 17. storočia. In: *Ján Jessenius. Slováci na panovníckych dvoroch*. Ed. Agáta Klimeková – Eva Augustínová. Martin, 2012. 220–236.; Uő: Juraj Rakovický (†1657)–riaditeľ Uhorskej komory (archontologicko-biografický profil). *Historické Štúdie* 47 (2013) 89–98.; Uő: Lukáš Ecker ml. (–1643). Uhorský kráľovský úradník a jeho pečate. *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského–Historica* 48 (2014) 38–66. Szokolca: MNL OL E 34 Magyar Kamara regisztratúrája, Protocollum diversarum relationum super restaurationibus lib. reg. civitatum (= E 34 (Prot. rest. civ.), pag. 306–314. Kassa: Wick Béla: *Kassa története és műemlékei*. Kassa, 1941. 135–141.; AMK Listy a listiny (= H II.) 1701.

⁴⁵ AMK Listy a listiny (= H I.) 5442/27. Tokaj. 1611. november 25.

⁴⁶ *Corpus juris Hungarici. Magyar törvénytár. 1526–1607. évi törvénycikkkek*. Ford. Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen, jegyz. Márkus Dezső. Bp., 1899. (Magyar törvénytár 1000–1895 millenniumi emlékkiadás) (= CJH) 1563:62.

⁴⁷ AMK H III/2. mac. 63. fol. 429.

⁴⁸ Általános problémaként lásd Bessenyei József: A szabad királyi városok jogainak csorbítása. *Történelmi Szemle* 33 (1991) 255–263. Konkrét példaként Bornemissza János kassai házára: AMK H III/2. mac. 63. fol.

előnyökről is le kellett mondaniuk, így az ebből származó, néha tetemes bevételek sem folytak be.⁴⁹

A város gazdasági központként nagy jelentőséggel bírt a birtokos nemesség gazdálkodásában, elsősorban a nemesi birtokokon megtermelt bor és más mezőgazdasági termények piacaként. A városok és a nemesség közti ellentét okozója a borbehozatal és a bor kocsmáltatása volt. Ez utóbbi jelentős bevételhez juttatta mind a birtokos nemességet, mind pedig a városokat és annak polgárait.⁵⁰ A nemesi konkurencia a városok e jövedelmeit csökkentette.⁵¹ A városok a legtöbb esetben erőszakos eszközöktől sem visszariadva akadályozták meg a nemesi borbehozatalt. Ez alól kivételt képezett a tizenöt éves háború időszaka, amikor a hadszíntérré változott ország nemesi városi házukba menekítették értékes terményeik egy részét.⁵² A jövedelem fontosságát mutatja, hogy több nemes éppen a bor árusítása miatt vállalta a polgárjog felvételét és az azzal járó terheket.⁵³

A város mint a tudás és a kultúra központja a nemes ifjak tanulmányaiban játszott fontos szerepet. A városokban működő jó színvonalú oktatási intézmények vonzották az ifjú nemeseket. Számukra a legolcsóbb és legjobb megoldás az volt, ha a család házat birtokolt, vagy ha korábban nem volt városi házuk, házat vásárolt a városban.⁵⁴ Érdemes lenne megvizsgálni, hogy ez a jelenség az egyeteméről, illetve ezt megelőzően akadémiajáról ismert Nagyszombat esetében hogyan befolyásolta a város és az egyházi központ viszonyát, illetve ez a szituáció milyen ellentéteket szült.⁵⁵

A városok társadalmi közegének kora újkori kinyílása nem csupán a nemesség városokba költözésével járt együtt, hanem a városi rendi polgárság közül is nagyon sokan jutottak a nemesség soraiba. Az armálist szerzett nemes polgárok általában nem adták fel polgári életmódjukat és megélhetési forrásukat, így nem szakadtak ki a városi társadalomból és a városi tanács joghatósága alól, de egyben a vármegyei nemesség közé is tartoztak. A városi polgárok többségének a nemesi rang a korszak legmagasabbnak elismert státuszát, szociális felemelkedésük jelképét jelentette. Ez a csoport (első generációját tekintve legalábbis) nem volt sem városi nemes, sem a német városokban oly gyakori patrícius, még akkor sem, ha egyes képviselőik – humanista ismereteiket felhasználva –

419–427. 1653. augusztus 4.; AMK Collectio Schwarzenbachiana (= Schw.) No. 8155. Vö. AMK H III/2. mac. 63. fol. 523. 1654. április 24.

⁴⁹ H. Németh: *Várospolitikai és gazdaságpolitika*, I. 448–462.

⁵⁰ Ladomérszky Pál: *Kassa gazdaságpolitikája a török hódoltság korában*. Szeged, 1943. 19., 30–32.

⁵¹ Az 1598. évi országgyűlésen éles vita bontakozott ki a városi nemesség kocsmáltatási joga, illetve a nemesek által a városokba szállított bor körül. *Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Hungariae*. I–XII. Szerk. Fraknói Vilmos – Károlyi Árpád. Bp., 1874–1917. (Magyar történelmi emlékek. 3. oszt., Országgyűlési emlékek) IX. 155., 187. Vö. X. 148–149., 152–153., 274–275., 286–288., 299–300., 317–320., 348., illetve XI. 832.

⁵² AMK H I. 5442/27. Tokaj. 1611. november 25.

⁵³ AMK H I. 5991/14. Bártfa. 1622. július 6.

⁵⁴ AMK Schw. No. 12859. Schw. No. 12859., No. 12862. Jolsva. 1709. augusztus 29.

⁵⁵ Diana Duchoňová: Mestské sídla šľachty v Trnave a malokarpatských mestách v ranom novoveku. In: *Život pražských paláců*, 575–589. A városok közös problémájára világít rá a Kassa és Nagyszombat közötti egyeztetés e témakörben. AMK Schw. No. 10561/43. Nagyszombat. 1692. június 4., No. 10561/54. Nagyszombat. 1691. május 18.

használták is volna ezt a kifejezést. A német városok patríciusai ugyanis nem csupán egy polgári elit legfelső rétegét jelentették, hanem egy különleges rendi kategóriát alkottak. Rangjukat egyedül a birodalmi városokban ismerték el.⁵⁶ A Magyar Királyság városaiban élő nemes polgárság számára kiadott kiváltságlevelek azonban semmiben sem különböztek az ország többi nemesének adományozottaktól, és e városokat már a késő középkorban sem a német városok patríciusaihoz hasonló elit irányította, hanem a kereskedelem-ből élő, esetlegesen nemesi rangot is elnyerő polgárság.⁵⁷

A nemes polgárok (*conciuis armalisták*) száma a 16–17. században vált magassá, a jelenség ebben az évszázadban olyannyira elterjedtté vált, hogy a városi elit szinte minden tagja nemesi címmel is rendelkezett.⁵⁸ Első néhány generációjuk nemesi címmel és a házában tartott armálissal folytatta polgári életmódját, de a vármegyegyűléseken is megjelent.⁵⁹ A nemesi rang a városi polgárság elitjének egyik jellegzetességévé vált Európa-szeret.⁶⁰ A városi tanácsok sem tekintették ezt veszélynek vagy károsnak.⁶¹ A vármegye – jóllehet a korábbi irodalom főként ezt igyekezett hangsúlyozni⁶² – a 17. század első harmadáig általában nem avatkozott be a városi nemesek ügyeibe – erre a perekben részt vevőknek eszük ágában sem volt felkérni őket. Mivel azonban a nemes polgárság egyszerre tartozott a város és a vármegye alá, így a vármegyének jogilag lehetősége volt beavatkozni ügyeikbe. Az 1610-es évektől kezdve jelentek meg azok a törvények, amelyek (főként pénzügyi okokból) igyekeztek ezeket a személyeket a vármegyék alá rendelni.⁶³ A jelenség a század harmincas éveitől kezdve erősödött fel, amikor a városoknak még erőteljesebben kellett e törekvésekkel szemben hol a nádornál, hol az országgyűléseken fellépniük, vagy (általában sikerrel) külön alkut kötniük a vármegyékkel.⁶⁴ A tendencia a következő évtizedekben is folytatódott, sőt, a század közepén hozott országgyűlési törvények alapján

⁵⁶ Lásd erre összefoglalásként Rudolf Endres: Adel und Patriziat in Oberdeutschland. In: *Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität*. Hrsg. Winfried Schulze. München, 1988. (Schriften des Historischen Kollegs – Kolloquien 12) 221–238. A státusz német jogi recepciójára lásd Johann Conrad Kreidenmann: *Kurtzer Tractatus Von deß Teutschen Adels / Sonderlich Der Freyen Reichs-Ritterschafft in Schwaben / Staat / Stand / Ehren / Würde / Freyheit / Recht / Gerechtigkeit / und alten Herkommenheiten; Und dann Wie dieselbe wider vortringende Beschwärt und Mißbräuch / in bestand erhalten und fortgepflantzet werden können*. Tübingen, 1646. 41.

⁵⁷ Kubinyi András: A budai német patríciátus társadalmi helyzete családi összeköttetései tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. *Levél-tári Közlemények* 42 (1971) 203–269., 239., 243–246., 255–256., 258–262.; Flóra Ágnes: A kora újkori kolozsvári elit portréja. *Urbs* 3 (2008) 133–144.

⁵⁸ H. Németh István: Az állam szolgálja vagy a város képviselői? A központosuló várospolitika hatásai a soproni politikai elit átrendeződésére. *Soproni Szemle* 61 (2007) 125–141.

⁵⁹ A mezőszegedi Szegedy családra lásd pl.: J. Újváry: Egy kereskedőcsalád.

⁶⁰ Összefoglalóan lásd Roger Chartier et al.: *La ville classique: de la Renaissance aux révolutions*. Paris, 1981. (Histoire de la France urbaine 3) 167–168.

⁶¹ AMK H II. Prága. 1592. december 12.

⁶² Jenő Szűcs: Das Städtewesen in Ungarn im XV–XVII. Jh. In: *La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie. 1450–1650*. Szerk. György Székely – Erik Fügedi. Bp., 1963. (Studia historica Academiae scientiarum Hungaricae 53) 97–164., 157–158.

⁶³ CJH 1613:4., 1622:21., AMK Schw. No. 6118. Kassa. 1625. szeptember 23.

⁶⁴ AMK Tajny Archiv (= TA) Fasc. H No. 5–8. Molnár Péter és Debreczeny Mihály kassai követek jelentései. AMK H I. 6538/37. 1634. december 23., 6538/67. Kassa. 1634. január 11.; AMK H III/2. Vel'ká mestská kniha (Liber civitatis maior) (= pur.) 18. fol. 134. 1635. május 11., H I. 6598/67. Sopron. 1635. február 4.

azt mondhatjuk, hogy a városok az országgyűléseken teljes vereséget szenvedtek ebben a kérdésben.⁶⁵ A mindennapok ügyei azonban arra mutatnak rá, hogy a városok passzív ellenállása hatékonyan működött. A selmecbányai Ferdinand Fischer ügyében a városok összefogásának köszönhetően számukra kedvező ítélet született, a kassai Várad Pál esetében azonban kompromisszumot kellett kötniük.⁶⁶ A 17. század második felétől ez a tendencia erősödött fel, és a vármegyék egyre erőteljesebben kezdték követelni a nemes polgárok vármegyei adóztatását és a nemesi felkelésben való részvételüket. A városi tanácsok ezeket a beavatkozási kísérleteket eleinte sikerrel hárították el,⁶⁷ de a 18. század elején általánossá vált az a nézet, miszerint nemesként kötelesek a vármegyének is leróni kötelezettségeiket.⁶⁸ A nemes polgárságot ennek ellenére nem sikerült személyes felkelésre kötelezni, mint ahogy a vármegyék sem vonhatták őket saját fennhatóságuk alá.

A városban élő nemesség egyéni életútjait tekintve igen sokszínű volt. A *nem possessonatus nemes*, aki egyben *concivis armalistaként* élte életét, nem volt ritka a kora újkori városokban, ami a nemesi lét és a városi polgári státusz teljes összemosódását mutatja. Egyúttal egy újfajta, leginkább a 17–18. század fordulójától elterjedő hivatalnok–értelmi-ségi-polgár–nemes réteg előfutáiraiként figyelhetünk fel erre a típusra. Jellemzőjük, hogy általában nem polgári, hanem nemesi oldalról érkeztek, de életmódjuk, társadalmi kapcsolataik és törekvéseik már a polgári életmód teljes átvételét mutatja. A pozsonyi városi elitbe tartozó osztrák Peck-család birodalmi nemesként érkezett a városba. Christoph Peck először a külső tanács, majd két évtizeden keresztül a belső tanács tagjaként a városvezető elit tagjaként főként kereskedelemmel foglalkozott. Peck Pozsony országos igazgatási funkcióit kihasználva Fejérvény István püspöknek, a Magyar Kamara elnökének lett a familiárisa. A család házassági kapcsolatai szintén vegyes rendi, de egyöntetű tisztviselési identitást tükröznek: Christoph Peck vejei és menyei a kamarai igazgatásban szerepet játszó pozsonyi lakosok vagy környékbéli magyar nemesek. Fia, Leopold Peck a Magyar Kamara lajstromozója, majd a kamara pénztárnoka, később kamarai tanácsos, Szentgyörgy és Bazin kapitánya lett, Bethlen Gábor 1620-ban pedig az erdélyi fejedelem alá tartozó jövedelmek kamarai igazgatójává nevezte ki. Leopold családja követte ezt a mintát, és tagjai a kamara nemesi és polgári alkalmazottjait választották házastársul. Felesége, Anna Aichinger családfája e tekintetben nagy hasonlóságot mutat ehhez, ahol a városi belső tanács tagjai, városbírák, valamint kamarai alkalmazottak egyaránt szerepeltek.⁶⁹ A típusként hasonló életpályát befutó Keviczky János vármegyei nemesként vált a polgári érdekek 17. századi szószólójává. A feltehetően jogi képzést elvégző Keviczky előbb

⁶⁵ Bessenyei: A szabad királyi városok.

⁶⁶ Štátny Archív v Prešova, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, Magistrat mesta Levoča (= MML) XIII/87/1. 1642. január 23.; AMK Schw. No. 9062.; H. Németh: *Várospolitikai és gazdaságpolitika*, I. 462–470.

⁶⁷ AMK Schw. No. 8027. Bécs, 1651. március 6.; AMK H I. 8457/17. Eperjes, 1658. március 30.; AMK H III/2. mac. 61. fol. 18. 1648. január 7.; AMK TA H No. 10.; MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Zemplén vármegye IV. 1001/b. 20. Kazinczy-Gyűjt. Fasc. 162. No. 194. Bécs. 1691. december 7.; MML XXI/10. pag. 733–796. Bécs. 1691. november 10.; AMK H I. 11005/57. Lőcse, 1695. november 8.

⁶⁸ AMK H II. Szécsény. 1705. szeptember 7.; MML II/177/7.

⁶⁹ Frederik Feder Mayer: Leopold Peck (1560–1625) kincstárnok és családja. In: *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Szerk. Czoch Gábor – Kocsis Aranka – Tóth Árpád. Bratislava, 2005. 156–200.

Gömör megyei tizedszedő, majd Korláth István és Alaghy Menyhért felső-magyarországi főkapitányok *servitora* lett. Emellett Abaúj vármegye jegyzője, majd szolgabírája volt. A tipikus értelmiségi nemes karriert befutó, tisztviselése miatt Kassára költözött Keviczky valószínűleg jó lehetőséget láthatott a város nyújtotta pályafutásban. 1636-ban nyert polgárjogot a városban, ahol feleségül vette Johann Langh egykori kassai tanácsos és bíró lányát, a szintén tanácsos Kun Pál özvegyét, aki szintúgy nemes polgár volt.⁷⁰ Keviczky feleségének családja segítségével és tehetsége révén nagyon hamar bejutott a belső tanácsba, 1640-től pedig egyértelműen a város legbefolyásosabb négyesének a tagja, kilenc alkalommal töltötte be a bírói posztot.⁷¹ A városok és a vármegyék közötti politikai harc kiemelkedő alakjává éppen ez a Turóc megyei, polgárözvegyet elvett nemes vált.⁷²

A város lakó nemes-polgárok társadalmi helyzetüket tekintve a városi polgárság felső rétegét jelentették, e családok és személyek biztos és megingathatatlan tagjai voltak a legfontosabb városi posztokat uraló szűk körnek. Kiemelkedő helyzetüket mutatja, hogy a szabad királyi városokra jellemző volt, hogy szinte a teljes városvezető elit a nemesi rangot is elnyerte, ami biztos jele volt annak, hogy e cím viselői polgárként a legelismerőbb személyek közé tartoztak. A nemesi cím mellett többen főként az értelmiségi-hivatalnok rétegnek adományozott udvari familiárisi (*familiaris aulicae*) címet is megkapták az uralkodótól. Nem csodálhatjuk hát, ha az adományozott polgárok közül többen bizonyíthatóan jogi doktorátussal is rendelkeztek.⁷³ Ők abból a csoportból kerültek ki, amelynek tagjai – képzettségüket kihasználva – vármegyei vagy különféle központi pénzügyigazgatási hivatalokban vállaltak sokirányú feladatokat. Jelenlétük azt is mutatja, hogy a kis létszámú értelmiség tagjait széles körben keresték, ami a városok szerepét nemhogy csökkentette volna a vármegyén vagy az államon belül, hanem a polgárság tekintélyét inkább növelhette.⁷⁴

Ezeket a jellegzetességeket a 17. század végén sorra került várospolitikai fordulatot követő időszakban a városvezető elit egészére (a felekezeti hovatartozástól függetlenül) általánosnak tekinthetjük. Sőt, a szakszerűség és szakértelem (az állam igényeinek teljesítése miatt is) még hangsúlyosabb szerepet kapott!⁷⁵ A kevésbé elfogadott evangélikus elit tagjai külföldön jogi egyetemet végzettek közül állt,⁷⁶ nemesi címmel rendelkeztek, sőt a rangemelések sem voltak ritkák! Leopold Natl személyében az első bárói rangot elnyert polgárral is találkozhatunk! A kiállított oklevelekben a városi hivatalviselés érdemként

⁷⁰ J. Újváry: Polgár vagy nemes, 423–425.

⁷¹ H. Németh István: *Kassa szabad királyi város archontológiája. Bírák, külső és belső tanács (1500–1700)*. Bp., 2006.

⁷² AMK H III/2. pur. 22. fol. 316–318. 1652. augusztus 12., fol. 318–319. 1652. augusztus 13., fol. 324–325. szeptember 12.; AMK H I. 7707/24. Eperjes. 1648. december 16., 7707/27. Eperjes. 1648. december 16.

⁷³ Az udvari familiárisokra lásd Házi Jenő: *Soproni polgárcsaládok, 1535–1848*. Bp., 1982. No. 10448.; Vissi et al.: *Libri regii*, 7.339, 10.17., 37.339.

⁷⁴ H. Németh: Az állam szolgái, 130–131.

⁷⁵ István H. Németh: Pre-Modern State Urban Policy at a Turning Point in the Kingdom of Hungary: The Elections to the Town Council. In: *Urban Elections and Decision Making in Early Modern Europe, 1500–1800*. Ed. Rudolf Schlögl – Jan Marco Sawilla. Cambridge, 2009. 276–299., 290–291.

⁷⁶ H. Németh: Az állam szolgái, 130–132.

jelenik meg, ami az állam és a városi tisztviselés közötti új viszonyt is tükrözi: a városi tisztviselők immáron egyben az állam szolgálatában álló személyekké váltak.⁷⁷

Felekezetváltás, felekezeti sokszínűség, városi felekezeti háború, központi várospolitikai

A magyarországi szabad királyi városok felekezetváltásának kulcskérdése e települések rendi különállása, önállósága. E városok esetében a szabad plébánosválasztás és a *jus patronus* jogának kérdése az egyházi önrendelkezés alapját jelenti. Ezek a jogok a Magyar Királyság szabad királyi városaiban a városi tanácsoknak lényegében önálló felekezetválasztásra adtak lehetőséget.⁷⁸ A királyi hatalom egészen a 17. század utolsó harmadáig csak nagyon kevés és ritka alkalmakkor jelent meg, hogy akaratának helyi szinten is érvényt szerezzen. Az önrendelkezés mellett valóban jelentős szerepe volt a városi reformációban a német tartományokkal fenntartott szoros gazdasági és kulturális kapcsolatoknak, valamint nem utolsósorban annak is, hogy a korai reformációban, illetve a katolikus egyház megreformálásában a hagyományosan városi közegekben létező kolduló rendek is az élen jártak.⁷⁹

A magyarországi városok szinte mindegyikét a teljes felekezetváltás jellemezte. A felső-magyarországi városok és az alsó-magyarországi bányavárosok esetében egyértelműen erről beszélhetünk. A többi szabad királyi város közül Pozsony és Sopron esetében azonban más utat jártak be a városban lakó polgárok. E két városban több tényező is abba az irányba hatott, hogy ott a római katolikus egyház szerepe és helyzete (hatalmi szinten mindenképpen!) fennmaradt. Mindkét város Bécshez igen közel feküdt, így az uralkodói akarat sokkal jobban érvényesült, mint a Habsburg Monarchia központjától távolabb eső városok esetében. Ez még akkor is igaz, ha az alsó-magyarországi bányavárosok közösségeiben teljes felekezetváltásról beszélünk, jóllehet itt a nemes- és színesfémbányászat központjaként szintén erősebb állami igazgatás érvényesült! Az állami, uralkodói akarat mellett kiemelkedően fontos szerepet játszott Pozsony esetében a közigazgatásban is jelentős szerepet vállaló esztergomi érsek, míg Sopronban a mindenkori győri püspök egyházpolitikai tekintetben mindvégig jelentős tevékenységet végzett. Ennek következtében a teljes egyházi vagyon átvételére nem került sor, csupán a bécsi békét követő időszakban

⁷⁷ Uo. 132–133. A királyi privilégiumleveleket lásd Vissi et al.: *Libri regii*, 10.17., 17.9., 17.104., 18.172., 24.476.

⁷⁸ Kubinyi András: Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon. *Aetas* 6 (1991) 2. sz. 26–46. Vö.: Mihalik Béla Vilmos: Egy kisszebeni plébános tündöklése és bukása. *Egyház, állam és a helyi közösség konfliktusai a 17. század végi Felső-Magyarországon. Korall* 57 (2014) 59.

⁷⁹ A ferencesekről lásd Szűcs Jenő: A ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és a reformáció hátterében. *Irodalomtörténeti Közlemények* 78 (1974) 409–435. Ennek kritikája: Szabó András: A magyarországi reformáció kezdete és az átmeneti korszak a reformátorok életútjának tükrében. In: *Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok*. Szerk. F. Romhányi Beatrix – Kendeff Gábor. Bp., 2009. 224–231.; Erdélyi Gabriella: *Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban*. Bp., 2011. 25–56.; Csepregi Zoltán: *A reformáció nyelve*. Bp., 2013. 208–209.

jutott az evangélikus egyház bizonyos javadalmakhoz.⁸⁰ A reformáció tanításai azonban a pozsonyi kereskedők, valamint a főként Wittenbergben tanulmányait végző diákok révén igen hamar elterjedtek a városban. Luther tanításai már 1525-ben ismertek voltak, és a 16. század közepére a város polgárságának nagy része már a lutheri-melanchthoni hitelveket vallotta, a teljes városvezetés az új felekezetre tért át.⁸¹ A többi városhoz hasonlóan Pozsonyban is a 16. század végén jelentkezett az ellenreformáció hatása, amikor 1600-ban Siegfried Kolonitsch vezetésével egy bizottság jelent meg Pozsony felekezeti viszonyainak rendezésére. A bizottság a polgárság felháborodása miatt nem tudta elvégezni feladatát. Feltehetően a fenti esemény is hozzájárult ahhoz, hogy a pozsonyi tanács az 1605. január 5-én Bocskainak a város elé érkező hajdúi előtt megnyissa a kapukat, és átadja a várost a felkelők részére.⁸²

A 17. század elején a városi tanács által is támogatott evangélikus egyház bizonytalan helyzetben volt, hiszen jelentős jövedelmekkel nem rendelkezett, és a bécsi békét megelőzően a belvárosban sem birtokolhattak megfelelő helyet. Több esetben előfordult, hogy az evangélikus lelkészeket kiutasították a városból, mint Andreas Reussot, akinek 1607. november 12-én kellett elhagynia a várost. Az evangélikusok a 16. század folyamán istentiszteleteiket a városfalak közelében levő Kamper-házban tarthatták. A pozsonyi evangélikus egyház csak a bécsi béke után alakulhatott meg, elsőként német prédikátort (Andreas Reuss) foglalkoztatva, akihez csak 1612-ben csatlakozott az első magyar-szlovák lelkész. Ekkor még a pozsonyi evangélikusok a főtéri Armpruster-házban gyűltek össze, ahonnan Bethlen uralma idején rövid időre a Szent Márton-templomba költözhettek. Ugyanekkor Pozsony városa fontos egyházi birtokokhoz is juthatott, ami a vallási sérelmek mellett jelentős mértékben járult hozzá a város és a fejedelem közötti szoros együttműködéshez.⁸³ Az Armpruster-ház helyén a német evangélikusok 1636–1638 között építettek új épületet, míg a magyar és szlovák közösség 1658-ban költözhetett az Andreas Segner pozsonyi bíró támogatásával elkészült új épületbe.⁸⁴ Ezzel szemben a katolikus vallás fennmaradását és a polgári lakosság körében történő elterjedését erőteljesen elősegítette a jezsuiták 1562. évi letelepedése, majd rövid távollétet követően az 1608. évi misszióalapítása. Pázmány Péter esztergomi érsek tevékenysége során a pozsonyi jezsuita kollégium helyzete egyre

⁸⁰ Sopronról lásd Payr Sándor: *A soproni evangélikus egyházközség története. A reformáció kezdetétől az 1681. évi soproni országgyűlésig*. Sopron, 1917. 71–81., 118–153. Pozsonyról lásd Schrödl József et al.: *A pozsonyi ág. hitv. ev. egyházközség története*. I–II. Pozsony, 1906. II. 65–100.

⁸¹ Uo. 59–73.

⁸² Uo. 86–90., 93–97. Lásd még Paulinyi Oszkár: *Iratok Kassa sz. kir. város 1603–1604-ben megkísérelt rekatolizálásának történetéhez*. Bp., 1931. (Magyar protestáns egyháztörténeti adattár 14) 11–110.

⁸³ Wittmann Tibor: Bethlen Gábor mint hadszervező. *Századok* 85 (1951) 354–390., 375.; Zimányi Vera: Bethlen Gábor gazdaságpolitikája. *Századok* 4 (1953) 512–564., 528–529. Sopronnal kapcsolatban lásd Szende Katalin: Sopron városának sérelmei az 1619–20-as országgyűlésen. *Soproni Szemle* 45 (1991) 242–248.; H. Németh István – Dominkovits Péter: Bethlen Gábor 1619–1621. évi hadjárata és Sopron. In: *Bethlen Gábor és kora. Katalógus a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Hajdú-Bihar Megyei Levéltára és Győr-Sopron-Moson Megyei Levéltárának Soproni Levéltára közös kiállításáról*. Szerk. Ólmosi Zoltán. Bp., 2013. 36–48.

⁸⁴ Schrödl József: *A pozsonyi*, 151–175., 188–190.

erősödött, és az érsek támogatásának köszönhetően a Káptalan utcában új rendházat hoztak létre (1626).⁸⁵

A pozsonyi evangélikusok helyzete így megerősödött, egyházi szervezetük végre törvényes keretek között működhetett, de a városi evangélikus elit egyedulalma az éppen ekkoriban megerősödő konfesszionizmus hatására és állami nyomásra éppen Pozsony városában kezdett felbomlani. A Habsburg-kormányzat rekatolizációra törekvő intézkedései a 17. század utolsó harmadáig csak közvetett módon érintették a Magyar Királyság szabad királyi városait. Ezzel szemben az osztrák tartományokban (főként Alsó- és Felső-Ausztriában, valamint Stájerországban) már a század első negyedétől igen erős, az erőszakos kitelepítésektől és áttérítésektől sem mentes ellenreformáció vette kezdetét. A monarchián belül a törzstartományokban egységesen kiadott rendelkezések szerint 1624-ben a római katolikusokon kívül megtiltották minden más felekezet számára azt, hogy e tartományokban élhessenek. A rendelkezések értelmében az alsó-ausztriai evangélikus és református lakosságnak éppen úgy konvertálnia vagy távoznia kellett, mint néhány év múlva a Cseh Királyságban élő reformált vallásúaknak vagy utraquistáknak.⁸⁶ Az osztrák tartományok városaiban megjelent *Eidkommissarok* szerepe a 16–17. század fordulóján, illetve kis szünetet követően a 17. század első negyedétől megváltozott, és elsődleges szerepük az lett, hogy a város tisztújítását befolyásolják és a várost ellenőrizték (*Wahlkommissar*).⁸⁷

A kényszerrel kitelepített lakosság egy része a német tartományokba vándorolt ki. Az osztrák tartományokból elüldözöttek másik része éppen a Magyar Királyság német nyelvű városaiban (Sopron, Pozsony, Modor, Bazin, Szentgyörgy) talált új otthonra.⁸⁸ E migráció ellen a magyarországi hivatalok is igyekeztek fellépni, de lényeges eredményeket ekkor még nem érthettek el. Az osztrák tartományokban tapasztalható valláspolitikai a Magyar Királyságban békésebb eszközöket igyekezett igénybe venni: a városokba egyre-másra települtek a főként jezsuiták által irányított tanintézmények és velük együtt rendházaik. A Pázmány Péter nevével fémjelzett kezdeti korszak a jezsuita missziók és

⁸⁵ Dénesi Tamás: Missziótól a kollégiumig. (Jezsuiták Pozsonyban 1635-ig). *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum* 10 (1998) 3–4. sz. 87–115.

⁸⁶ Hertzog: *Der Zwang*.; Jörg Deventer: *Gegenreformation in Schlesien. Die habsburgische Rekatholisierungspolitik in Glogau und Schweidnitz 1526–1707*. Köln–Wien, 2003.; Johannes Kunisch: Staatsräson und Konfessionalisierung als Faktoren absolutistischer Gesetzgebung. Das Beispiel Böhmen (1627). In: *Gesetz und Gesetzgebung im Europa der frühen Neuzeit*. Hrsg. Barbara Dölemeyer – Diethelm Klippel. Berlin, 1998. (Zeitschrift für historische Forschung, Beiheft 22) 131–156.; Jiří Mikulec: *Pobělohorská rekatolizace v Českých zemích*. Praha, 1992.; Uő: Mezi konverzí a emigrací. Videňský dvůr a náboženská loajalita šlechty v Čechách v prvních pobělohorských desetiletích. In: *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*. Ed. Václav Bůžek – Pavel Král. České Budějovice, 2003. 397–414.; Uő: 31. 7. 1627. *Rekatolizace šlechty v Čechách. Čí je to země, toho je i náboženství*. Praha, 2005.; Uő: Die staatlichen Behörden und das Problem der konfessionellen Emigration aus Böhmen nach dem Jahr 1620. In: *Glaubensflüchtlinge*, 165–186.

⁸⁷ Otto Brunner: Städtische Selbstregierung und neuzeitlicher Verwaltungsstaat in Österreich. *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* 6 (1955) 221–249.

⁸⁸ Walter Brunner: Westungarn als Zuflucht steirischer Glaubensflüchtlinge. In: *Reformation und Gegenreformation im Pannonischen Raum*. Hrsg. Gustav Reingrabner. Eisenstadt, 1999. (Schlaininger Gespräche 13–14) 107–129.

rendházak letelepítésével a szabad királyi városokat is célba vette. A kezdeti lépéseket Nagyszombatban, illetve Kassán tették meg, hogy azután a már létező és kiindulópontul szolgáló pozsonyi rendház mellett Sopronban, majd Besztercebányán, Selmecbányán, Szatmárnémetiben és Eperjesen is megjelenjenek.⁸⁹ A II. Ferdinánd által bevezetett politikai változások hatására a főnemesség körében a konvertálók száma egyre nőtt. A főnemeseken túl elsődlegesen a magyarországi állami hivatalokban kezdtek erőszakosabb eszközökkel rekatolizációt végrehajtani. A 17. század első negyedétől elsőként az Alsó-ausztriai Kamara által irányított bányavárosok bányatisztviselőinél figyelhetjük meg, hogy az előírásoknak megfelelően lehetőség szerint csak katolikusokat vettek fel. Az ezt követő években a magyarországi hivatalokban dolgozó, állami tisztviselők közé (tanácsosok, de még harmincadosok, postamesterek közé is) szintén csak katolikusokat igyekeztek felvenni.⁹⁰ A magyarországi belpolitikai élet és közigazgatás központjaként működő Pozsonyban értelemszerűen ez a tendencia szintúgy érvényesült, mint a bányavárosokban, sőt: a városban élő hivatalnoksaládok többsége a 17. század második felére katolikus lehetett. Erre utal az, hogy még a központtól távol eső Szepesi Kamara tisztviselői között is ebben az időszakban már nagy többségében katolikusokat találunk.⁹¹

A szabad királyi városok esetében az állami beavatkozás legközvetlenebb módja a városi tisztújítások ellenőrzése volt. Ahogy említettük korábban, a Habsburg Monarchia törzstartományaiiban ekkor kezdtek el megjelenni a városok tisztújításait ellenőrző és azokat közvetlenül befolyásoló választási biztosok.⁹² A Magyar Királyságban ekkor még csak a kezdeti lépések történtek meg azokban a városokban, ahol az állami felügyelet már eddig is szorosabb volt: Pozsonyban és az alsó-magyarországi bányavárosokban. Utóbbiak esetében a bányaműveket felügyelő Alsó-ausztriai Kamara fennhatóságára hivatkozva a

⁸⁹ Sopronra lásd újabban Kádár Zsófia: A soproni jezsuita kollégium kezdetei (1636–1640). Dobronoki György SJ superiorisága. 1–2. *Soproni Szemle* 65 (2011) 381–402., 66 (2012) 54–70. Pozsony, Sopron és Győr rekatolizációjára lásd uő: *Jezsuita kollégium és helyi társadalom a 17. századi Nyugat-Magyarországon* (Pozsony, Győr, Sopron). Bp., 2016. (Doktori disszertáció).

⁹⁰ Az alsó-magyarországi bányák katolikus tisztviselőiről: ÖStA FHKA AHK UMBW r. Nr. 10. 1618. fol. 52–65. Bécs. 1618. augusztus 18., r. Nr. 11. fol. 271–273. Prága. 1623. május 3., fol. 246–257., fol. 138–141. Bécs. 1626. március 28. A kizárólag katolikusok felvételét elrendelő parancs: uo. fol. 295. 1626. június 10., 1625. szeptember 16. Katalin Péter: *The Struggle for Protestant Religious Liberty at the 1646–47 Diet in Hungary*. In: *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Ed. Robert J. W. Evans – Trevor V. Thomas. London, 1994. (Studies in Russia and East Europe) 261–268.; *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*. Hrsg. Joachim Bahlcke – Arno Strohmeier. Stuttgart, 1999.; Josef Hrdlička: *Die (Re-)Katholisierung lokaler Amtsträger in Böhmen. Konfession oder Disziplin?* In: *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*. Hrsg. Rudolf Leeb – Susanne Claudine Pils – Thomas Winkelbauer. Wien, 2006. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 47) 357–366.

⁹¹ *Fallenbüchl Zoltán: Állami (királyi és császári) tisztviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár*. Bp., 2002. 26.; Geccsényi–Guszarova: *A Szepesi Kamara*.

⁹² Az osztrák gyakorlatra lásd Brunner: *Städtische Selbstregierung*, 221–249.; Martin Scheutz: *Kammergut und/oder eigener Stand? Landesfürstliche Städte/Märkte und der „Zugriff“ der Gegenreformation*. In: *Staatsmacht und Seelenheil*, 309–337.; Uő: *Compromise and Shake Hands. The Town Council, Authority and Urban Stability in Eighteenth-century Austrian Small Towns*. *Urban History* 34 (2006) 51–63. A magyarországi gyakorlatról lásd H. Németh: *Pre-Modern State Urban Policy*.

bányavárosokra is kiterjesztette volna az osztrák városokban bevezetett ellenreformációs intézkedéseket, illetve a városok biztosok által történt ellenőrzését. Ekkor még éppen a nádor, Forgách Zsigmond, majd Esterházy Miklós – a magyarországi rendiség védelmében is – minden befolyásukat latba vetve megakadályozta ezt a tervet.⁹³ Pozsonyban került sor először olyan beavatkozásra, amelyet az osztrák és cseh–morva városokban is megfigyelhetünk. Amíg a bányavárosokban a magyarországi rendiség egészének védelmében lépett fel Esterházy Miklós, addig a pozsonyi események során éppen az ő személyében jelentős támogatóra leltek a katolikusok. A hamarosan nagy többséggel nádorrá választott Esterházy annak érdekében járta ki az uralkodónál egy bizottság létrehozását, hogy a katolikusok számát növelje a tanácsban belül. Az uralkodó először 1617-ben bocsátott ki olyan értelmű parancslevelet, miszerint a felekezeti és nemzetiségi viszonyokra való tekintettel katolikus belső tanácsosok kinevezését sürgette. Ettől kezdve az uralkodó, valamint a személyében eljáró Magyar Kamara évente emlékeztette a város vezetését arra az ígéretére, hogy a város beengedi a katolikusokat a belső tanácsba, sőt arra tettek kísérletet, hogy a tanácsban belül paritás alakuljon ki a katolikusok és az evangélikusok között. Öt éven keresztül sikerrel állt ellent Pozsony városa a katolikusok befogadásának, de 1627-től katolikusok is bekerültek a belső tanácsba. Az uralkodói nyomás hatására a pozsonyi belső tanácsban 1638-ig a belső tanács fele a katolikusok közül került ki, és mindössze egyszer a pozsonyi bíró is katolikus volt. A helyzet ekkor (úgy tűnik) stabilizálódott, mivel csak mintegy két évtizeddel később került ismét elő a tisztújítások ügye. 1658 és 1660 között a katolikusokat ismét igyekeztek háttérbe szorítani, aminek megakadályozására 1660-ban Vattay István vezetésével kamarai bizottságot rendeltek ki.⁹⁴

A 17. század utolsó harmada a magyarországi várospolitika fordulópontját jelentette. A Habsburg uralkodók ellen szervezett rendi összeesküvés (1670–1671) leverését követően a városok feletti uralkodói/állami ellenőrzés kezdett megvalósulni. Az első intézkedések az evangélikus egyház meggyengítését célozták: a reformált felekezetek templomait elvették, több lelkészt a pozsonyi vésztörvényszék elé citáltak, ítélték el, majd küldtek rabságba vagy gályára.⁹⁵ Az evangélikusok hitgyakorlata sok esetben a külvárosokba vagy magánházakba szorult, a városokban élő polgárokat felekezetük – és így megbízhatóságuk

⁹³ ÖStA FHKA AHK UMBW r. Nr. 10. 1619. Januar fol. 1-114.

⁹⁴ Lukinich Imre: Bethlen Gábor és Pozsony városa, 1619–1621. *Századok* 55 (1921) 1–31., 172–211.; Felhő: *A szabad királyi városok*, 243–255.; Federmyer: Pôvod, etnická; Payr: *A soproni evangélikus*, 286–310., 339–371.; MNL OL E 41 Magyar Kamara regisztratúrája, Litterae ad Cameram exaratae (= E 41 [Litt. ad cam.]) 1627. No. 25., 39.; Archív hlavného mesta Bratislavy, Spisovy material, Lad. 2. No. 40, 1627.

⁹⁵ Rác Károly: *A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben*. I–III. Lugos, 1889–1905.; Benczédi László: Szelepcsényi érsek ügye és a lipóti abszolutizmus megalapozása 1670 őszén. *Történelmi Szemle* 18 (1975) 489–502.; Uő: A prédikátorperек történeti háttére. *Theológiai Szemle* 17 (1975) 199–206., 264–267.; Uő: *Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon, 1664–1685*. Bp., 1980. (Értekezések a történeti tudományok köréből 91) 53–57., 68–74.; S. Varga Katalin: *Vitetnek ítélőszékre... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve*. Pozsony, 2002.; Georg B. Michels: The 1672 Kuruc Uprising: A National or Religious Revolt? *Hungarian Studies Review* 39 (2012) 1–20.; Uő: Az 1674. évi pozsonyi prédikátorper történetéhez – Protestáns lelképásztorok harca az erőszakos ellenreformációval szemben. *Történelmi Szemle* 55 (2013) 55–78. Új szempontból vizsgálta Mihalik Béla Vilmos: *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egrі egyházmegyében, 1670–1699*. Bp., 2017. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 183–197.

– szerint osztották szét vész esetére.⁹⁶ Az 1673-ban felállított új kormányzék, az Ampringen-féle Gubernium utasítására a pozsonyi német evangélikus templomot a jezsuitáknak,⁹⁷ a magyar–szlovákok pedig az orsolyita apácarendnek kellett átadni. Ezt követően a pozsonyi evangélikusok csak a kiegyezésre törekvő 1681. évi országgyűlés után, a diéta 26. törvénycikkelye szerint, Pozsony külvárosában építhettek fatemplomot. Addig a Caspar Kegel által a gyülekezetnek átadott házban tartották istentiszteleteiket. A magyar–szlovák gyülekezet az új templom mellett építtetett saját imahelyet. A líceum szintén 1682-től kezdett működni rövid ideig egy belvárosi házban, majd az Eibeswald–Stahrenberg-házban a Konvent utcában.⁹⁸ Az evangélikus egyház háttérbe szorításán és működésének tiltásán vagy később akadályozásán túl Pozsonyban nem figyelhetjük meg azokat a gyökeres változásokat, amelyek más városok felekezeti életét jellemezték. A döntő többségben evangélikus szabad királyi városokban ugyanis a rekatolizáció egyik alapvető feltétele volt, hogy a katolikus egyházi struktúrát helyreállítsák, a templomokat és a hozzájuk tartozó javadalmakat visszavegyék, valamint megfelelő számú plébánost állítsanak. A legtöbb városban a plébánoshiányt a jelen lévő szerzetesrendek tagjaival oldották meg.⁹⁹ Pozsonyban erre csak korlátozottan volt szükség, mivel a városban a katolikus egyház struktúráit és szervezetét nem kellett helyreállítani. A város az esztergomi érsekek egyik legfontosabb mellékrezidenciája és a társaskáptalan székhelye volt, több szerzetesrend itt alapított rendházat. Pozsony helyzetét erősítette, hogy a Lósy Imre érsek által alapított Emericanum egyházmegyei kieszemináriumként is itt működött.¹⁰⁰ A Szent Márton-plébániatemplom – leszámítva azt a másfél évet, amikor Bethlen Gábor uralma idején az evangélikusok használhatták – mindvégig a katolikusok kezén volt: a legtöbb egyházi intézmény lényegében e templomtól kiinduló utcákban helyezkedett el. A ferences rendház a 17. század folyamán nyerte vissza jelentőségét a városba betelepülő katolikus főpapok, nemesek és hivatalnokréteg adományainak köszönhetően. A katolikus városi lakosság kedvelt temetkezéshelye volt amit annak is köszönhetett, hogy a városi társadalommal való kapcsolatát két barokk testvérület, a kordástársulat (1630) és a Szent Antal-társulat (1663) alapításával és működtetésével is szorosabbra fűzte. A klarissza rendház hasonló

⁹⁶ ÖstA, Kriegsarchiv, Wiener Hofkriegsrat, Hauptreihe (= KA Zst HKR HR), Bücher, Prot. Bd. 338. fol. 181. 1670. május 30., fol. 368. 1670. szeptember, No. 2., fol. 448., 1670. október 10., Bd. 339. fol. 31., 1671. január 10., Bd. 343. fol. 207., 1673. március 2., fol. 230–231., 281., 304., 1673. április, Bd. 345. fol. 90., 1674. március 20., fol. 162., 1674. március, fol. 231–232., 1674. április 18., Bd. 346. fol. 52., 1674. február 5., fol. 105., 1674. március 4., Bd. 351. fol. 814., 1677. november 28., Bd. 352. fol. 402., 1677. július 6., fol. 670., 1677. október 29., fol. 759., 1677. december 11., Bd. 371. 1686. szeptember, No. 42.; AMK H III/2. pur. 29. fol. 95, 1672. szeptember 19. A kassai külvárosban keletkezett tűzvészrel is az akatolikusokat gyanúsították. ÖstA KA Zst HKR HR Bücher Bd. 353. fol. 421. 1678. június. Paris von Spankau felső-magyarországi főkapitány a kassai polgárságnak.; AMK H III/2. pur. 29. fol. 100., 1672. október 18. és 21.

⁹⁷ Kádár Zsófia: A pozsonyi Szent Salvator-templom katolikus használatba vétele (1672–1673). In: *Korújkor-ÁSZ. Korújkor-történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai*. Szerk. Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt – Mitropulos Anna Diána. Bp., 2014. (Korújkor-ÁSZ tanulmánykötetek 1) 200–229.

⁹⁸ Schrödl: *A pozsonyi*, 291–307.

⁹⁹ MNL OL E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 1673. március 10.; Mihalik: *Papok, polgárok*, 83–92.

¹⁰⁰ Tumor Péter: Lósy I. Imre. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. Beke Margit. Bp., 2003. 295.

szerepet töltött be a nők körében: a jezsuitákhoz hasonlóan a nemesi–főnemesi családok számára fontos nevelőtevékenységet folytatott.¹⁰¹

Pozsony esetében így az új módszerekkel bevezetett felekezeti és várospolitikai inkább a városi tanács belső összetételének központi befolyásolásában, továbbá a városi gazdálkodás állami felülvizsgálatában és megreformálásában nyilvánult meg. A 17. század utolsó harmadában bevezetett intézkedések az európai államokban már nem voltak ismeretlenek, de mintaként az osztrák tartományokban követett ideológia és módszerek álltak rendelkezésre, amelyeket először 1672-öt követően esetenként, majd 1690 után egységesen minden egyes szabad királyi városban bevezettek. Az osztrák tartományokhoz hasonlóan a Magyar Királyság szabad királyi városaiban is megjelentek a választási biztosok, akiknek feladata a városok tisztújításainak befolyásolása, valamint a városi gazdálkodás ellenőrzése volt. Utóbbi célt az indokolta, hogy a városok adófizetési képessége igen alacsonnyá vált.¹⁰² A biztosoknak katolikus tisztviselőket kellett hatalomra juttatniuk, valamint a városok adófizető-képességének felmérése miatt és a rekatolizáció érdekében részletes vizsgálatot kellett készíteniük a városokról. A városi gazdálkodás fontosságát mutatja, hogy az új városvezetés kiválasztásában kiemelt hangsúlyt kapott a katolikus felekezethez tartozás mellett a jogi és közgazdasági ismeretek megléte is!¹⁰³ A kirendelt kamarai biztosok ettől kezdve a városok vezető elitjébe legalább felerészben katolikusokat választattak, valamint a legfontosabb, bizalmi posztokra (a város vezetője valamint a jegyző) szintén a biztosok által kiválasztott emberek kerültek.¹⁰⁴ Megváltozott a vezető tisztviselők és testületek legitimitása is, mivel míg azt korábban magától a választópolgárságtól nyerték el, addig az új hivatalviselőket a 17. század utolsó harmadától az uralkodó személyét képviselő biztos iktatta be. Miután az állam a városi tisztviselőket egyre inkább saját hivatalnokainak tekintette, a választás során az kapott hangsúlyt, hogy az aktus ne csupán Isten és a választójoggal rendelkezők ügye legyen, hanem a biztosok az uralkodó fennhatóságát testesítsék meg. A tisztújítás legfontosabb szereplőjévé az uralkodó képében eljáró kamarai alkalmazott vált. A város vezetését jelképező tárgyakat (pál-

¹⁰¹ Kádár: *Jezsuita kollégium*, 57–64.

¹⁰² István H. Németh: Die finanziellen Auswirkungen der osmanischen Expansion auf die Städteentwicklung in Ungarn. In: *La fiscalità nell'economia europea secc. XIII–XVIII – Fiscal Systems in the European Economy from the 13th to the 18th Century*. Ed. Simonetta Cavaciocchi. Firenze, 2008. 771–780.; Uő: Városok a csőd szélén. A magyarországi szabad királyi városok eladósodásának hátteréhez. In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Szerk. Baráth Magdolna – Molnár Antal. Bp.–Győr, 2012. 167–185.

¹⁰³ ÖStA FHKA AHK HFU Akten r. Nr. 360. Dezember 1693. fol. 365–372. 1690. december 15.; H. Németh: *Venerable Senators*, 57.

¹⁰⁴ A paritás állandóságára lásd a pozsonyi tanács 1685-ben hozott statútumát: AMBr, Úradné knihy 2 a 14. fol. 141–142. 1685. április 24., illetve MNL OL E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 1674. április 22., E 210 Magyar Kamara Archivuma, Miscellanea, Civitatensia 20. t. 2. sz. Bécs. 1677. december 22.; AMK Schw. No. 9214. Bécs. 1673. december 6. Ugyanez Lőcsén: MML X/36/2., illetve Besztercebányán: Štátny archiv v Banskej Bystrici, pracovisko Banská Bystrica, Magistrat Mesta Banská Bystrica, Spisy Fasc. 286. Nr. 38. A jegyzőre lásd még Richard Hübl: *Die Gegenreformation in St. Pölten*. St. Pölten, 1966. 22.; Wolfgang Zimmermann: *Rekatholisierung, Konfessionalisierung und Ratsregiment. Der Prozeß der politischen und religiösen Wandels in der österreichischen Stadt Konstanz 1548–1637*. Sigmaringen, 1994. 172–183., illetve Ronnie Po-chia Hsia: *Society and Religion in Münster, 1535–1618*. New Haven, 1984. 93–116.

ca, kulcs, kard) az uralkodó emberének kellett átadni, és tőlük is kapták vissza a megválasztott tisztviselőket, illetve a választást szintén ő erősítette meg. A római katolikus egyház szerepe is megnőtt. Pozsony esetében már az első, kamarai biztos jelenlétében történt tisztújításon az evangélikus városvezetőknek is kötelező módon ott kellett lenniük a bíró eskütételénél, melyre a templomban, katolikus papok segédletével és himnuszok kíséretében került sor.¹⁰⁵ A tisztújítás kötelező része lett a körmenet, ahol a tanácsválasztáson részt vett összes személynek jelen kellett lennie. A bíró által letett eskü színhelye is egyévesen a városi plébánia lett és nem a városháza, illetve az eskü szövegébe kiemelt és kötelező elemként bekerültek a szentek és Szűz Mária is, akikre az akatolikusoknak is le kellett tenniük az esküt.¹⁰⁶ A választások lefolytatásának gyakorlatát is megváltoztatták. Pozsonyban 1697-ig a városháza előtt összegyűlt tömeg felkiáltása alapján dőlt el a választás, ami Otto Christoph a Volkra báró kamarai biztos – szerint minden évben nagy felforduláshoz, elégedetlenséghez és így lázongáshoz vezetett. Éppen ezért a megjelent biztos – aki egyébként azt is meghagyta, hogy a tanácsstagoknak a hintója mellett gyalog kellett felvonulniuk a tisztújításkor – elrendelte, hogy a szavazók egyenként adják le szavazataikat, majd itt is bevezette az elektori rendszert.¹⁰⁷

A választóbiztosok tevékenységének egyik súlypontja a városok politikai elitjének kiválasztása volt. Jóllehet a katolikus felekezethez tartozás mellett a kiválasztandó városi tisztviselőnek birtokkal és megfelelő képzettséggel kellett rendelkeznie,¹⁰⁸ a más városokban gyors váltásokkal járó sietség miatt sokszor nem megfelelő képzettségű és társadalmi állású személy került igen jelentős városi tisztséghez. Ennek ellenére nem mondható el, hogy (az uralkodói szándékkal ellentétben) a felekezeti alapon történt változások nagymértékben és visszafordíthatatlanul csökkentették volna a városok vezetőinek szakképzettségét.¹⁰⁹ Sőt, a váltást követő második generációnál már ennek ellenkezőjét figyelhetjük meg! A városok vezetésének többségét az említett várospolitikai fordulatot megelőzően evangélikus egyeduralom jellemezte, a tanács munkájában katolikus szinte sehol sem vett részt. Az evangélikus elit szakszerűségét mind a kamarai biztosok jelentései, mint pedig e réteg társadalomtörténeti elemzése igazolja. Az evangélikusok jelentős része egyetemet járt vagy végzett személy volt. Tanultságuk mellett biztos

¹⁰⁵ AMBr, Úradné knihy 2 a 12 fol. 91–92. 1673. április 24.

¹⁰⁶ H. Németh: Pre-Modern State Urban Policy.; Uő: Az öngazgatás és állami felügyelet szimbólumai a magyarországi szabad királyi városokban. In: „Ez világ, mint egy kert...” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. Bubryák Orsolya. Bp., 2010. 53–62.

¹⁰⁷ MNL OL E 34 (Prot. rest, civ.) pag. 366.

¹⁰⁸ „...necessarium valde et expediens iudicavimus, ut quandoquidem catholica orthodoxa per Dei gratium fides, magnum illic incrementum sumpsisse, frequentesque catholicae bene qualificatae, ad gerenda senatoria, et quaelibet alia inter vos consueta officia, idoneae personae inveniri comperiantur.” AMK Schw. No. 9277. Bécs. 1674. december 16., No. 9332. Pozsony. 1675. június 19., No. 9405. Kassa. 1676. január 7., No. 9475. Bécs. 1677. december 24., No. 9476. Pozsony. 1677. január 2., No. 11008. Bécs. 1696. december 2.

¹⁰⁹ Szűcs: Das Städtewesen, 156.; Anton Špiesz: *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680–1780*. Košice, 1983. 29–46.; Uő: Der Wiener Hof und die Städte des Königreiches Ungarn in den Jahren 1681–1780. In: *Die Städte Mitteleuropas*, 83–95.; Uő: Rekatolizácia na Slovensku v mestách v rokoch 1681–1781. *Historický časopis* 39 (1991) 588–612.; Marie Marečková: Politická autonómie a vnútorná samospráva východoslovenských svobodných kráľovských miest v 17. storočí. *Historický časopis* 41 (1993) 543–550.

gyökerekkel rendelkeztek a városokon belül, mivel az evangélikus elit tagjait nagyon szoros rokonsági kapcsolatháló kötötte össze, az általuk birtokolt házakkal pedig szinte uralták a városok legelőkelőbb utcáit. Kiemelkedő helyzetüket jelzi, hogy szinte mindegyikük nemesi ranggal is rendelkezett, közülük többen az udvari familiárisi címet is elnyerték. Ezek a jellemzők a 18. század első harmadára sem változtak meg, sőt, az egyetemi, főként a jogi végzettség aránya még nagyobb lett, és a nemesítések és rangemelések sem szűntek meg. Ez a tendencia azt sugallja, hogy olyan szakszerűsödő városvezetés kezdeteit figyelhetjük meg, amely immáron – a bécsi udvar igényei miatt is – a jogi és gazdasági ismeretek elvárásainak is megfelelt, és ehhez mérten a város mind „hivatalszerűbb” irányítását tette lehetővé.

Ezt a feltevéssünket erősítik meg azok a változások, amelyek az új katolikus városvezető elitben történtek. A hirtelen megjelent igény kielégítésére, miszerint képzett katolikus városvezetőkre van szükség, elsőként állami szolgálatban álló „idegeneket” választottak ki a városok élére. A városok többségében ők családi és gazdasági kapcsolatok nélkül vették át a városok vezetését, akiknek még polgárjoguk sem volt, sőt, többségük a belvárosban egyáltalán nem rendelkezett házbirtokkal, általában a városfalon kívül, a külvárosban volt házuk.¹¹⁰ Pozsony esetében ez kevésbé volt igaz, hiszen országos hatáskörű igazgatási székhelyként a vegyes, nemesi-polgári eredetű hivatalnok-értelmiség réteg aránya jelentős volt a városlakók között. Annak ellenére, hogy nem rendelkezünk pontos feldolgozásokkal, joggal feltételezhetjük, hogy a város társadalmába jóval mélyebben ágyazódhattak be, mint például a szintén igazgatási székhely szereppel rendelkező Kassa vagy a regionális fontosságú Sopron esetében. E hivatalnokok szakmai hozzáértése vitathatatlan, hiszen a jogi és közgazdasági szaktudás biztos ismeretével számolhatunk. A Pozsony vezetését a század végéig meghatározó Pakay Benedek és Vattay István pozsonyi főpostamesterként, illetve harmincadosként e hivatali kör mintapéldáiként szolgálhatnak.¹¹¹ Úgy tűnik, hogy a pozsonyi tisztújításokra nem volt jellemző az, hogy eleinte szakképzetlen, döntő többségében kézműves katolikusok kerültek be átmenetileg a tanácsba. Annak ellenére ugyanis, hogy igen gyorsan, már az első években a tanács tagjainak nagyobb része magyar nemzetiségűvé lett, akik az új városvezető elit kiválasztott tagjai voltak, nem találkozunk a biztosok jelentéseiben olyan nyíltan kijelentett alkalmatlansággal, mint akár a közeli városok esetében több alka-

¹¹⁰ Heimler Károly: *Payr György és Payr Mihály krónikája, 1584–1700*. Sopron, 1942. 69–70., 74.; Paur Iván: Csányi János magyar krónikája, 1670–1704. *Magyar Történelmi Tár* 5 (1858) 23.; ÖStA FHKA AHK HFU Akten r. Nr. 222. 1666. augusztus fol. 248–288., r. Nr. 233. 1671. június fol. 101–107.; MNL OL E 23 Magyar Kamara regisztraturája, Litterae ad Cameram Scepusiensem (= E 23 [Litt. ad Cam. Scep.]) 1671. augusztus 5., 1672. január 6. Kinisy Jánosra uo. 1671. szeptember 19.; ÖStA FHKA AHK HFU Akten r. Nr. 235. 1671. október fol. 41–42. A háztulajdonokra lásd Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: *Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai, 1488–1939*. Sopron, 2008.; MNL OL E 41 (Litt. ad cam.) 1680. No. 121.

¹¹¹ AMBr Úradné knihy 2 a 12. fol. 91–92., 2 a 13. fol. 21., fol. 188., fol. 291–292., fol. 319–320., fol. 351–352., 2 a 14. fol. 63., fol. 141–142., fol. 235., fol. 344–345., 2 a 15. pag. 61–64., pag. 212–213., pag. 366–367., pag. 485–489. Frederik Federmayer – Csiba Balázs – Nagy Róbert: Komorský radca Lukáš Vattay, richtár Štefan Vattay, ich rodina v Prešporoku a stredovekí predkovia na Žitnom ostrove. *WOCH Ročenka pre genealógiu a regionálne dejiny Bratislavy* 3 (2015) 16–49.

lommal is! A 17–18. század fordulójától a katolikus városvezetők körében is jelentős változásokat figyelhetünk meg. A megválasztott tisztviselők szinte kivétel nélkül jogi végzettséggel rendelkeztek, és immáron elképzelhetetlen volt, hogy erős társadalmi kapcsolatok nélkül választassanak meg valakit. Tipikus jelenségnek tekinthető az is, hogy egy katolikus értelmiségi nem a város előkelő családjával került rokonságba, hanem a helyi kamarai alkalmazottak valamelyikével. Ebben az esetben ugyanis polgári foglalkozásával és életmódjával városi-polgári kötődésű személyről beszélhetünk, ugyanakkor az állami hivatalokkal, illetve az állami hivatalnokokkal kialakított rokonsági kapcsolatok az államigazgatáshoz is kötötték. Ez a szituáció természetesen nagyon sok előnnyel járt, hiszen városi polgárként, értelmiségiként (főként orvos, gyógyszerész végzettségűek) az adott közösség elismert tagjai voltak. Másrészt az állami hatalom helyi képviselőivel való kivételesen jó kapcsolatok egyértelműen előnyökhöz juttatták őket.¹¹²

Mivel a 17. század végi Pozsony esetében még nem történt meg a városi elit társadalomtörténeti vizsgálata, így csak feltételezhetjük, hogy a Sopronnál megfigyelt tendenciák még erőteljesebben jelenhettek meg. Eszerint a 18. század elején jelentős számú városvezető érkezhettek állami szolgálatban álló családból, és – miután a pozsonyi katolikusság erőteljesebb volt már korábban is – a megfelelő szakképzettséggel rendelkező pozsonyi katolikus polgárok jelenléte is korábban és erősebben érvényesülhetett.¹¹³ Rajtuk kívül a városi tanácsba kerülhettek igen képzett konvertiták is, akik Pozsony esetében talán már a 17. század második felétől szerepet játszhattak a város vezetésében. Rokoni kapcsolataik városuk evangélikus elitjébe ágyazta be őket, de a korábbi jelentős befolyással rendelkező családok tagjai közül sok esetben egyedül az áttértek jutottak fontos városi tisztséghez. Ők hagyományaikat tekintve kiváló szakértelemmel bírtak, egyben rokoni kapcsolataikat tekintve bizton tekinthetjük őket a városi elit polgárság tagjainak.¹¹⁴

A kialakult várospolitikai helyzet sok család számára hosszú távon a kiemelkedés lehetőségét nyújtotta. Minden bizonnyal a soproni példákhoz hasonlóan a felemelkedés kettős mércéjéhez alkalmazkodva egyre több katolikus ismerte fel a képzettség fontosságát. Ők egyetemre járatták fiaikat, akik állami hivatalnokokkal, illetve a városvezető elit családjával kerültek rokonságba. Ők szakképzett katolikusként immáron joggal foglalhatták el a legfontosabb városi tisztségeket. Személyükben kellő társadalmi beágyazottsággal rendelkező polgárok kerültek a városok élére, akik rokonsági körüket tekintve inkább kettős identitással rendelkeztek: régi polgári vezető családokkal éppen úgy rokoni kapcsolatba kerültek, mint állami hivatalnokokkal. Így ők tekinthetők a 18. század elejétől hatalomra került új, városvezető hivatali elit elődjének, és (attitűdjüket tekintve) hosszabb távon a 19. századi, úgynevezett honorácior-értelmiségi réteg előfutárainak.

¹¹² H. Németh: Az állam szolgái, 136–137.

¹¹³ MNL OL E 34 (Prot. rest. lib. reg. civ.), AMBr Úradné knihy 2 a 11–15. Hivatali pályafutásukról: Fallenbüchl: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők*, 255., 346., Federmayer: Pövod, etnická.

¹¹⁴ H. Németh: Az állam szolgái, 137–138.

Utóbbiak a magyarországi polgárosodás folyamatában kiemelkedő szerepet játszottak, így ezeket a folyamatokat a magyarországi polgárosodás is fontos, kezdeti lépésének minősíthetjük.¹¹⁵

Pozsony esetében ilyen jellegű kutatások híján e jellemzőkre csak további társadalomtörténeti elemzéseket követően kaphatunk biztos választ. Mint ahogy arról a – most még éppen csak kibontakozó – változásról is, amely a 17–18. század fordulójának városi fejlődését is meghatározhatta. Ennek kereteit a visszafoglaló háborúk, az azt követő felkelések, illetve az ezzel járó gazdasági visszaesés adták. A korszak majd minden fontos szabad királyi városára jellemző volt az itáliai kereskedők beáramlása, akik a hadiszállításokból is prosperálva magukhoz tudták ragadni a kereskedelem irányítását. Velük új, tőkeerős katolikus polgárság nyomult be a városokba, ahol a közéletben is gyors előrelépésre nyílt lehetőségük. Pozsonyban éppen úgy találkozunk velük a város vezetői között, mint Kassán vagy a visszafoglalt régi-új városokban.¹¹⁶ Antonius Cogniana/Cagniana már az 1670-es éveket megelőzően minden bizonnyal Itáliából érkezett pozsonyi polgár volt. Közéleti pályafutása a várospolitikai fordulat évétől vált fontossá, amikor 1684-ben bekövetkezett haláláig belső tanácsos, két alkalommal (1679, 1684) polgármester is volt.¹¹⁷ Az 1680-as években Kassán találkozunk egy erős itáliai katolikus elittel. E családok közül a Cetto és Carove család kiemelkedő szerepet töltött be, amit az is mutat, hogy a Thököly által elfoglalt városban több mint 40 ezer forint sarcot róttak ki erre a két családra. Mindkét kereskedő – a 16–17. század kassai nagykereskedőjéhez hasonlóan¹¹⁸ – a kamara számára folyamatosan nyújtott meglehetősen nagy összegű hiteleket. Dominik és Peter (Pietro) Cetto, valamint Jacopo Carove 10–20 ezer forintos kölcsöneivel tartotta fenn a felső-magyarországi haderő zsold- és élelmiszer-ellátását. Cetto és Lederer Márton eperjesi kereskedők között – aki kiemelt szerepet játszott a hadseregellátásban – élénk kereskedelmi kapcsolat létezett.¹¹⁹ Hiteleik fejében részesedhettek az egri püspökség tizedeinek bérleteiből fakadó kiváló profitszerzési lehetőségekből, egyben Carove bérelte hosszú éveken keresztül a kassai pálinkafőzőt is.¹²⁰

¹¹⁵ Vörös Károly: A modern értelmiség kezdetei Magyarországon. *Valóság* 10 (1975) 1–20.; Kosáry Domokos: Értelmiség és kulturális elit a XVIII. századi Magyarországon. In: uő: *A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról*. Bp., 1987. 138–159.; Tóth Árpád: Hivatali szakszerűsödés és a rendi minták követe. Pest város tisztviselői a reformkorban. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 25 (1996) 27–60.

¹¹⁶ Géra Eleonóra: A 18. századi Pest-Buda hétköznapi élete a források tükrében. *Levéltári Közlemények* 85 (2014) 33–54., 43.; Uő: *Kőhalomból (fő)város. Buda város hétköznapijai a 18. század elején*. Bp., 2014. 67–72.; Uő: Iparosok társadalmi helyzetének alakulása az újratelepült Budán. Az iparosok képviselői szerve, a Külső Tanács. *Urbs* 7 (2012) 401–424., 421.; Tuza Csilla: Buda polgármesterei, 1686–1783. *Levéltári Közlemények* 70 (1999) 23–38., 27–28.; Kerekes György: *Polgári társadalmunk a XVII. században*. Schirmer János 1625–1674 kassai kereskedő üzleti könyve alapján. Kassa, 1940. 43., 67., 189–192.

¹¹⁷ *Magyar-zsidó oklevéltár*. I–XVIII. Szerk. Scheiber Sándor et al. Bp., 1903–1980. VIII. 280–281.; AMBr, Úradné knihy 2 a 12. fol. 91–92., 2 a 13. fol. 21., fol. 188., fol. 291–292., fol. 319–320., fol. 351–352., 2 a 14. fol. 63.

¹¹⁸ H. Németh: Végvárok, városok, hadseregszállítók. A felső-magyarországi városszövetség és a védelmi rendszer 1526–1593. *Történelmi Szemle* 42 (2000) 203–243.; Uő: *Várospolitikai és gazdaságpolitika*, I. 398–413.

¹¹⁹ MNL OL E 254 Szepesi Kamara regisztratúrája, Repraesentationes, informationes et instantiae 1673. május, No. 64. Eperjes. 1673. május 8., E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 1675. augusztus 23., 1676. július 10., 1676. július 30., 1676. augusztus 8., 1677. július 3. Cetto és Lederer kapcsolatára lásd AMK H II. 1695.

¹²⁰ MNL OL E 244 Szepesi Kamara regisztratúrája, Minutae 402. kötet pag. 59., AMK Schw. No. 9982.

Összegzés

Tanulmányunkban igyekeztünk azokat a jellegzetességeket bemutatni és elemezni, amelyek részben a magyarországi városokra általában jellemzőek voltak, részben pedig kiemelni azokat a tényezőket, amelyek e jellegzetességeket módosították vagy módosíthatták. Pozsony esetében jelentős tudományos eredmények állnak rendelkezésünkre a 16. századtól a 17. század első harmadáig terjedő időszak tekintetében. A század 30-as éveitől egészen a 18. század közepéig azonban nagyon hiányosak az ismereteink, amelyeket még sem a szlovák, sem a magyar történetírás nem tárt fel. A rendelkezésre álló adatok, továbbá a többi városban megismert analógiák azonban véleményünk szerint megalapozottá teszik fenti elemzésünket, egyben olyan kérdéseket vetnek fel, amelyek a további kutatásokhoz is segítséget nyújtanak. Összességében bizton kijelenthetjük, hogy a Magyar Királyság belpolitikai életének kiemelkedő helyszínéül szolgáló város rezidencia és igazgatási központi jellege e várospolitikai és társadalmi tényezőket – amelyek a többi szabad királyi városban is megjelentek, és erősebben vagy gyengébben befolyásolták a városi polgárság életét – Pozsony esetében még inkább felerősödtek. A tovább mutató kérdés valóban az, hogy a városlakók és a városi polgárság életét hogyan és milyen mértékben befolyásolták. E kérdések megválaszolására azonban további, a városi polgárság, a nemesi társadalom helyi képviselői, a gyökereiben éppen ebben az időszakban kialakuló honorácior-hivatalnok-értelmiségi réteg kapcsolatait, családi, társadalmi és gazdasági interakcióit mélyebb szinten vizsgáló kutatásokra van szükség.¹²¹

¹²¹ E kérdések megválaszolását az evangélikus polgárság oldaláról Tóth Árpád végezte el. Tóth Árpád: *Polgári stratégiák. Életutak, családi és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között*. Pozsony, 2009. (Pozsony város története.)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: 224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@btk.mta.hu, terjesztes@mta.btk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznaponként 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: 06 30 203 1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft

Előfizetőknek: 850 Ft

